

Ομάδα Αγροτικής Ιστορίας
Ελληνική Εταιρεία
Οικονομικής Ιστορίας

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ

29 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ

1 & 2 ΜΑΡΤΙΟΥ 2024 •

Αγροτικές κοινωνίες στην
Ελλάδα (19ος - 20ός αι.)

Κρίσεις, μεταβάσεις,
προσαρμογές και κρατική
παρέμβαση

Αγροτικές κοινωνίες στην Ελλάδα (19ος - 20ός αιώνας): Κρίσεις, μεταβάσεις, προσαρμογές και κρατική παρέμβαση

1^ο Συνέδριο Αγροτικής Ιστορίας

29 Φεβρουαρίου – 2 Μαρτίου 2024

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
Αμφιθέατρο Λεωνίδας Ζέρβας
Λεωφ. Βασιλέως Κωνσταντίνου 48, Αθήνα

Πέμπτη, 29 Φεβρουαρίου 2024

1η συνεδρία: Δομές της αγροτικής κοινωνίας και οικονομίας στη μετεπαναστατική Ελλάδα: γαιοκτησία, εργασία και αγορά.

Βαγγέλης Σαράφης – Μιχάλης Φέστας, *Αγροτικές εκμεταλλεύσεις και κατοίκηση: τα παραδείγματα των επαρχιών Ναυπλίου και Κάτω Ναχαγιέ στα χρόνια του Αγώνα.*

Η αργολική χερσόνησος είναι ένας χώρος ήπιου ανάγλυφου με σημαντικό αριθμό οικιστικών θέσεων να εντοπίζονται, τόσο περιμετρικά του κάστρου του Ναυπλίου, όσο και στην ευρύτερη ενδοχώρα του. Η παρούσα ανακοίνωση επιχειρεί να εξετάσει τα χαρακτηριστικά των αγροτικών εκμεταλλεύσεων και της κατοίκησης στις επαρχίες Ναυπλίου και Κάτω Ναχαγιέ στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης, αξιοποιώντας επεξεργασμένο τεκμηριωτικό υλικό που συγκεντρώθηκε στο πλαίσιο δύο ερευνητικών προγραμμάτων που υλοποιήθηκαν τα τελευταία χρόνια στο Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών με τίτλο «Το οικιστικό δίκτυο της Πελοποννήσου στα χρόνια της Επανάστασης» και «Τα οικονομικά του Αγώνα – Φορολογία και Κράτος».

Με αφετηρία τη συνεξέταση των στατιστικών δεδομένων για τους οικισμούς και τον πληθυσμό των δύο επαρχιών, τα οποία συγκεντρώθηκαν από την καποδιστριακή διοίκηση στα τέλη της Επανάστασης, καθώς και των δημοσιονομικών στοιχείων που προκύπτουν από τα φορολογικά έγγραφα της επαναστατικής περιόδου, θα επιχειρήσουμε να θέσουμε καταρχήν μια σειρά από ερωτήματα που σχετίζονται με το χώρο, την εκμετάλλευσή του, καθώς και την κατοίκηση. Εναρκτήριο σημείο προβληματισμού αποτελεί η εξέταση της λεκτικής σήμανσης του χώρου στα διαφορετικά είδη πηγών. Πώς καταγράφεται ένας τόπος από τους απογραφείς πληθυσμού και πώς αντίστοιχα εντοπίζεται στα κατάστιχα δημοπρασιών των προσόδων; Υπάρχουν απόλυτες ταυτίσεις ή όχι; Πώς οι καταγραφές αυτές σχετίζονται με τη διοικητική ή δημοσιονομική υπαγωγή των θέσεων που συμπεριλαμβάνονται στις πηγές; Είναι εφικτό μέσα από τη συγκριτική εξέταση των παραπάνω πηγών να ανασυστήσουμε το είδος κατοίκησης (εδραία, εποχιακή κ.λπ.) και τα χαρακτηριστικά των αγροτικών εκμεταλλεύσεων; Η υπόθεση εργασίας που θα αναπτυχθεί επισημαίνει πως οι καταγραφές που εξετάζονται (στατιστικές/πληθυσμιακές αφενός και δημοσιονομικές αφετέρου) δεν αποτυπώνουν πλήρως την πολύπλοκη σχέση του ανθρώπου με τον χώρο, αλλά αντίθετα αναδεικνύουν κατά κύριο λόγο, αυτό για το οποίο ακριβώς οργανώθηκαν. Η συγκριτική τους εξέταση δημιουργεί περιθώρια να μελετηθεί με μεγαλύτερη σαφήνεια πως συμπλέκονται άνθρωπος και χώρος.

Σταυρούλα Βερράρου, *Αναζητώντας τους εργάτες στον αγροτικό χώρο κατά τον 19ο αιώνα: οι εφεδρείες των (αγρο)πόλεων και τα εργατο-χώρια.*

Στις συνθήκες μιας μικροϊδιοκτησιακής κοινωνίας, όπως η ελληνική, με μικρό βαθμό εκχρηματισμού και χωρίς αξιόλογες κοινωνικές εντάσεις, η μισθωτή εργασία στον αγροτικό χώρο θεωρείται φαινόμενο περιθωριακό, εποχικό, ενταγμένο απόλυτα στις στρατηγικές επιβίωσης και αναπαραγωγής της αγροτικής

οικογένειας. Ζητούμενο της παρούσας ανακοίνωσης είναι η απόπειρα διατύπωσης μιας βασικής τυπολογίας της μισθωτής εργασίας στον αγροτικό χώρο, στην οποία, ενδεχομένως, η πολυαπασχόληση του αγροτικού νοικοκυριού δεν αποτελεί το μοναδικό ερμηνευτικό σχήμα. Για το σκοπό αυτό αξιοποιήθηκαν οι κρατικές απογραφές και οι δημοτικοί εκλογικοί κατάλογοι (η διαθεσιμότητα των οποίων είναι δυστυχώς σχετικά μικρή). Η ηλικιακή δομή των δηλωμένων "εργατών", η σχέση τους με την τοπική επαγγελματική (αγροτική ή αστική-βιοτεχνική) κοινότητα και η εξέλιξη της χρήσης του επαγγελματικού προσδιορισμού "εργάτης" μέσα στο χρόνο, όπου οι πηγές το επιτρέπουν, αποτελούν κάποια από τα ερωτήματα που θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε.

Νίκος Κεφαλάς, Σύροι πρόσφυγες στο Ελληνικό Βασίλειο (1860): προοπτική οικονομικής ανάπτυξης και δημογραφικής τόνωσης.

Η εισήγηση αφορά σε θέσεις που εκφράστηκαν σχετικά με τη δυνατότητα αξιοποίησης των Σύρων προσφύγων που κατέφθασαν στο Ελληνικό Βασίλειο το 1860. Ύστερα από πρωτοβουλία του Όθωνα, το καλοκαίρι του 1860 μεταφέρθηκαν στην Αθήνα και τη Σύρο περίπου 600 - 650 πρόσφυγες, προερχόμενοι από τη Συρία και το Λίβανο, όπου λάμβαναν χώρα εθνοθρησκευτικές συγκρούσεις. Για την καλύτερη περίθαλψη των προσφύγων συγκροτήθηκε με πρωτοβουλία της Κυβέρνησης η «Επί των Προσφύγων Σύρων Εφορεία», την οποία αποτελούσαν επιφανή μέλη της ελληνικής κοινωνίας.

Η Εφορεία από την αρχή της ανάληψης των καθηκόντων της προσπάθησε να εντάξει μέρος αυτού του προσφυγικού πληθυσμού στον εργασιακό στίβο της χώρας, ενεργώντας για την απασχόλησή του σε έργα οδοποιίας, στους βασιλικούς κήπους και στο στρατό. Παράλληλα, από την Εφορεία αλλά και τον τύπο εκφράστηκαν προτάσεις για το μονιμότερο εποικισμό χριστιανών Σύρων στον ελλαδικό χώρο, υπό το σκεπτικό ότι πρόκειται για ανθρώπινο δυναμικό με εμπειρία στην καλλιέργεια του μεταξιού, που θα μπορούσε να συνεισφέρει στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας αλλά και, γενικότερα, στη δημογραφική ανάκαμψη. Τούτες οι προτάσεις συνδέονται άρρηκτα με το ότι στην Ελλάδα από τα μέσα της δεκαετίας του 1850 παρατηρούνται οι πρώτες προσπάθειες βιομηχανοποίησης της μεταξοϋφαντουργίας αλλά και με το γεγονός ότι η αραιοκατοίκηση του ελληνικού κράτους θεωρούνταν ένας από τους βασικούς παράγοντες που οδηγούσαν στη βιομηχανική υστέρηση.

Παρά τις ενέργειες της Εφορείας, το εν λόγω εγχείρημα για τη δημιουργία μίας αποικίας Σύρων δεν προχώρησε εξαιτίας διαφόρων παραγόντων, όπως η μεγάλη οικονομική δαπάνη που απαιτούνταν για την εφαρμογή του. Ωστόσο, η εδραίωση σχετικών αντιλήψεων, που αντιλαμβάνονται την ανθρώπινη μετακίνηση ως δυναμική συνθήκη αναπτυξιακής προοπτικής, ήταν καθοριστική για την εφαρμογή στον υπόλοιπο 19ο αιώνα, ήδη από τη δεκαετία του 1860, πολιτικών προσέλκυσης αλλοεθνούς ανθρώπινου δυναμικού.

Παναγιώτα Χατζηλυμπέρη, Η βαμβακοπαραγωγή στην Ελλάδα από τα μέσα του 19ου αιώνα: η σύνδεση μεταξύ αγροτικής παραγωγής και εμπορίου, και, η αλληλεπίδραση με το διεθνές οικονομικό σύστημα της εποχής.

Το βαμβάκι έχει μια συνεχή ιστορική παρουσία στο διεθνές εμπόριο. Η ανάπτυξη της κλωστοϋφαντουργίας, από τον 18ο αιώνα και έπειτα, αύξησε τη ζήτηση για βαμβάκι, προκαλώντας τον ανταγωνισμό μεταξύ των ευρωπαϊκών δυνάμεων για τον έλεγχο των περιοχών παραγωγής. Κατά τον 19ο αιώνα, οι ΗΠΑ έγιναν ένας κύριος πρωταγωνιστής στο διεθνές εμπόριο βαμβακιού, αλλά ο εμφύλιος πόλεμός τους επηρέασε την παραγωγή και τις εξαγωγές, με την Ανατολική Μεσογείου να βρίσκεται εκ νέου στο επίκεντρο, ειδικά για την Ευρώπη. Το νεωτερικό ελληνικό κράτος, από την εποχή της ίδρυσής του το 1830, στήριξε τις παραγωγικές του δυνάμεις προς την ενίσχυση της παρουσίας του στο διεθνές εμπόριο, το οποίο αποτέλεσε και μέρος της πολιτιστικής του ταυτότητας. Η βαμβακοπαραγωγή στην Ελλάδα έχει μια μακρά ιστορία, που συνδέεται με τις διεθνείς και εθνικές οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις. Από το 1860 και μετά, η βαμβακοπαραγωγή αυξήθηκε σημαντικά, λόγω της εκβιομηχάνισης, της αύξησης της ζήτησης, και των μονοκαλλιιεργειών. Στη δεκαετία του 1930, η αναδιανομή της γης βοήθησε στην περαιτέρω ανάπτυξη του τομέα. Η ένταξη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα άλλαξε το πλαίσιο λειτουργίας της βαμβακοπαραγωγής, με την Ελλάδα να γίνεται ο κύριος βαμβακοπαραγωγός της Ε.Ε. Οι

μέθοδοι έρευνας της παρούσας εργασίας είναι η ιστορική προσέγγιση, η συγκριτική μέθοδος στο θεωρητικό πλαίσιο ανάλυσης, και η πολιτική ανάλυση των διεθνών σχέσεων. Η υπόθεση εργασίας είναι ότι η βαμβακοπαραγωγή αποτέλεσε ένα μέσο για την ενίσχυση του διεθνούς εμπορίου της Ελλάδας, ως κρατική πολιτική, αλλά και μέσω της συνεργασίας με τις ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού. Η έρευνα αξιοποιεί τη διεθνή βιβλιογραφία, που αναδεικνύει τους κοινωνικό-πολιτικούς παράγοντες που επηρέασαν τη δυναμική του διεθνούς εμπορίου βαμβακιού, και εξετάζει τη συγκεκριμένη περίπτωση της βαμβακοπαραγωγής στη Βοιωτία, ως ένα ιστορικό παράδειγμα αλληλεπίδρασης των οικονομικών εξελίξεων και αγροτικής πολιτικής με τις κοινωνικές αλλαγές στο εσωτερικό της περιοχής.

2η συνεδρία: Συλλογικά υποκείμενα, κοινωνικές διεκδικήσεις και κρατικές πολιτικές στην ελληνική ύπαιθρο έως τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα.

Δημήτρης Μαλέσης, Το άροτρο, η καλαύροψ και η στρατιωτική πολιτική στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα: ανταγωνιστικές σχέσεις και αθέμιτες συναλλαγές.

Το θέμα εστιάζει στις ανταγωνιστικές σχέσεις της αγροτικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα και της ακολουθούμενης στρατιωτικής πολιτικής. Η συγκρότηση των στρατιωτικών μονάδων από τους εφέδρους, μέσω της διαδικασίας της κλήρωσης, δεν ήταν πάντοτε αψεγάδιαστη, κάθε άλλο. Παρεισέφεραν κάθε είδους νοθείες, προκειμένου να κληθούν στη στρατιωτική θητεία εκείνοι που είχαν λιγότερη ή καθόλου προστασία από τους εγχώριους πολιτευμένους, με αποτέλεσμα να δημιουργείται το αίσθημα της αδικίας μεταξύ των πιο αδύναμων κοινωνικά και πολιτικά οικογενειών. Στις πολύ συχνά αθέμιτες συναλλαγές για το ζήτημα εμπλέκονταν οι πολιτικοί προστάτες, οι οποίοι δεν έχαναν ευκαιρία να αναμιχθούν προσφέροντας υπηρεσίες και καταστρατηγώντας τη σχετική νομοθεσία. Πολιτευόμενοι-προστάτες, τοπικοί άρχοντες και οικογένειες προστατευόμενες από τα δίκτυα πελατείας προστασίας συνέπρατταν έτσι ώστε η όλη διαδικασία της κλήρωσης να καταστεί μέσο αθέμιτης συναλλαγής. Η νόθευση της διαδικασίας οδηγούσε, αναπόφευκτα σε αναζήτηση δικτύου προστασίας, διαγωνίζοντας κατ' αυτό τον τρόπο και για αυτόν το λόγο τις πελατειακές σχέσεις, οι οποίες διέτρεχαν την ελληνική κοινωνία δεκαετίες μετά την ανεξαρτησία. Γενικότερα, το ζήτημα της στρατιωτικής θητείας ξεκίνησε δειλά-δειλά από την επανάσταση του 21, κατέστη μέρος της στρατιωτικής πολιτικής των Βαυαρών και προκάλεσε ποικίλες νομοθετικές παρεμβάσεις μέχρι και την περίοδο του Χαριλάου Τρικούπη. Η στέρηση των στιβαρών εργατικών χεριών των νέων, λόγω της στράτευσης, δημιουργούσε εμπόδια στην αγροτική παραγωγή και μεγάλωνε το κόστος για τις παραγωγικά, οικονομικά και κοινωνικά ασθενέστερες οικογένειες, με τον μικρό αγροτικό κλήρο ή την οικογενειακού τύπου κτηνοτροφική μονάδα.

Στάθης Κουτροβίδης, Η κορινθιακή σταφίδα σε νέες περιπέτειες: η περίπτωση της Ελληνικής Οινοποιίας.

Σε αυτή την περίληψη αναφερόμαστε στην πρώτη απόπειρα οινοποίησης, μιας βιομηχανικού τύπου επένδυσης σε μια κατά βάση αγροτικού τύπου οικονομία, όπως αυτή που συνέβη στην Πάτρα στα μέσα του 19ου αιώνα. Η απόπειρα αυτή δεν είναι άλλη από την ίδρυση της υπό μορφή Ανώνυμης Εταιρείας με την επωνυμία *Ελληνική Οινοποιία* το 1858. Τα ονόματα που φαίνεται να στήριξαν την αρχική προσπάθεια, ήδη από την υπογραφή του Καταστατικού του δείχνουν το ενδιαφέρον που συγκέντρωσε αρχικά η προσπάθεια, αλλά και το κεφαλαιακό μέγεθος που αρχικά συγκέντρωσε. Αρκετά πρώιμα επομένως, έχουμε την ίδρυση μιας βιομηχανικού τύπου και μάλιστα καθετοποιημένης μονάδας, για τα δεδομένα της ελληνικής οικονομίας που συγκέντρωσε τουλάχιστον στην αρχή σημαντικά κεφάλαια για να υποστηρίξει την προσπάθεια οινοποίησης του σταφιδίτη οίνου που παράγεται στην περιοχή, λόγω της ακμάζουσας καλλιέργειας της κορινθιακής σταφίδας. Παρατηρείται επομένως μια στροφή επένδυσης κεφαλαίων για πρώτη φορά σε μια βιομηχανικού τύπου επεξεργασία της κορινθιακής σταφίδας, σε αντίθεση με το έως τότε σταθερό προσανατολισμό επένδυσης κεφαλαίων στην σταφιδική οικονομία. Η στροφή αυτή μοιάζει να μην είναι αποκομμένη από τα γενικότερα ζητήματα που

επικρατούν στην ελληνική οικονομία και αφορούν στη διάδοση του προϊόντος, αλλά και της ασθένειας που ενέσκηψε και κατέστρεψε σημαντικό μέρος της παραγωγής και «ταλαιπώρησε» παραγωγούς και κεφαλαιούχους την περίοδο 1852-1858.

- Η προσπάθεια αυτή αν και κατάφερε να συγκεντρώσει σημαντικά κεφάλαια και παράλληλα να έχει την υποστήριξη σημαντικού μέρους της κοινωνικής αφρόκρεμας της περιοχής και του πολιτικού κόσμου, ήδη από την έναρξή της αντιμετώπισε αρκετά και διαφορετικού τύπου προβλήματα. Η αντιπαράθεση ανάμεσα σε δύο εμφανώς διαφορετικές μερίδες συμφερόντων της πόλης και του κεφαλαίου προκάλεσε πολύ σύντομα εσωτερικές συγκρούσεις και καθώς η σύγκρουση κορυφώθηκε με αφορμή την εκλογή προσώπου στη θέση του Διευθυντή της Εταιρείας, οι δύο μερίδες ήλθαν σε ανοιχτή σύγκρουση, με αποτέλεσμα να καταφύγουν στη δικαιοσύνη για να λύσουν τις διαφορές τους. Η εταιρεία, μετά το αποτέλεσμα της δίκης προέβη σε επανεκλογή νέου διευθυντή στην οποία ανέλαβε τελικά ο σταφιδέμπορος Γεώργιος Σωτηριάδης.

- Ο αρχικός ενθουσιασμός με τον οποίο πλαισιώθηκε η προσπάθεια ίδρυσης της εταιρείας δεν κράτησε για πολύ και γρήγορα αντικαταστάθηκε από έντονο προβληματισμό για το μέλλον μιας ανάλογης επενδυτικής προσπάθειας. Η απομάκρυνση μερίδας κεφαλαιούχων από τη στήριξη της επένδυσης, η δημιουργία μιας άλλης, παράλληλης Ανώνυμης Εταιρείας με χαρακτηριστικό τίτλο: *Η Κορινθιακή Σταφίς*, οι διαφωνίες που αναπτύχθηκαν ανάμεσα στις δύο εταιρείες, η δυσκολία συντονισμού των κεφαλαιούχων της και η προσήλωση στον στόχο δεν επέτρεψε τη γιγάντωσή της και τη θεμελίωσή της στα οικονομικά πράγματα της πόλης.

Ο μεγαλύτερος όμως σκόπελος που έπρεπε να υπερβεί η νεοσύστατη εταιρεία ήταν ο ανταγωνισμός με άλλες, πολύ πιο ισχυρές οικονομικά μονάδες που είχαν μεταξύ άλλων πολύ μεγαλύτερη εμπειρία, τεχνογνωσία και παράδοση στο αντικείμενο της οινοποιίας. Ήταν ένας κλάδος ο οποίος κατά βάση ελεγχόταν από Γάλλους και Γερμανούς οινοποιούς. Άλλωστε και η Εταιρεία της Ελληνικής Οινοποιίας στη γαλλική αγορά απευθύνθηκε για να ενισχύσει το προσωπικό της και να εξοπλίσει το εργοστάσιο που είχε μόλις κατασκευάσει στην περιοχή του Αγίου Διονυσίου Πατρών. Η φωτιά που προκλήθηκε ξαφνικά στις εγκαταστάσεις της εταιρείας στο εργοστάσιο συνέβαλε στην ταχεία αποδυνάμωσή της και στην αδυναμία συνέχισης της δραστηριότητάς της εταιρείας σε βάθος χρόνου. Το κλείσιμο της εταιρείας το 1876 και η εκκαθάριση που ακολούθησε ήταν άμεσα επακόλουθα αυτής της αδυναμίας.

Φωτεινή Δαρκαδάκη, *Η αγροτική διαμαρτυρία στα πλαίσια της σταφιδικής κρίσης του 1893 όπως αποτυπώθηκε στον Τύπο της εποχής.*

Αντικείμενο μελέτης της παρούσας εισήγησης είναι οι κοινωνικές διαστάσεις που έλαβε η σταφιδική κρίση των τελών του 19ου αιώνα στην βορειοδυτική Πελοπόννησο. Έμφαση θα δοθεί στις διαμαρτυρίες που συντελέστηκαν, ως μία μορφή αντίδρασης στο δημόσιο χώρο, που έλαβαν ποικίλες εκφάνσεις. Αναλυτικότερα, θα εξεταστούν οι διαμαρτυρίες αυτές υπό την μορφή κινητοποιήσεων, συλλαλητηρίων και συγκεντρώσεων διαμαρτυρίας, αιτημάτων και ψηφισμάτων προς την Βουλή, αλλά και μέσω της δημιουργίας οργανώσεων, συλλόγων και σωματείων. Θα διερευνηθούν τα υποκείμενα που συμμετείχαν στο σταφιδικό κίνημα και ιδιαίτερα η συμμετοχή όλων των κοινωνικών τάξεων των πόλεων και της υπαίθρου στις μεγάλες κινητοποιήσεις. Θα αναλυθούν οι βασικές διαφορές μεταξύ των εκφραστών αυτών των αγώνων, που προέκυπταν από τα συμφέροντα των επί μέρους σταφιδοφόρων επαρχιών και των επαγγελματικών ομάδων και δεν σχετίζονταν με ταξικά συμφέροντα. Παράλληλα, έμφαση θα δοθεί στην μετεξέλιξη αυτών των διαμαρτυριών και των αρχικών τους διεκδικήσεων-που σχετίζονταν με την επιστροφή στις συνθήκες που προϋπήρχαν της σταφιδικής κρίσης-σε προσπάθεια για μία πιο σύγχρονη οργάνωση του αγροτικού χώρου. Απότοκο αυτών των σταδιακών ζυμώσεων θα αποτελέσει και η συζήτηση για την ανάγκη ύπαρξης συνεταιριστικής οργάνωσης.

Το προς συζήτηση θέμα εγγράφεται στα πλαίσια της διαθέσιμης βιβλιογραφίας που αφορά το ελληνικό αγροτικό κίνημα και ιδιαίτερα στο έργο του: Θανάση Καλαφάτη *Αγροτική πίστη και οικονομικός μετασχηματισμός στη Β. Πελοπόννησο*, απαραίτητου για την κατανόηση των ιδιαίτερων συνθηκών που επικρατούσαν στις σταφιδοπαραγωγικές περιοχές της Βόρειας Πελοποννήσου μέσα από την ανάλυση του παραδείγματος της Αιγιάλειας. Παράλληλα, θα μελετηθούν τα έργα της Καίτης Αρώνη-Τσίχλη: *Το*

σταφιδικό ζήτημα και οι κοινωνικοί αγώνες, και του Μανώλη Χουμεριανού: *Αγροτική κρίση και κοινωνική διαμαρτυρία στην Πελοπόννησο. 1893-1905*, τα οποία φωτίζουν τις διάφορες πτυχές του σταφιδικού ζητήματος σε συνάρτηση με το κοινωνικό πλαίσιο, σε μία προσπάθεια διερεύνησης του χαρακτήρα των αγώνων του αγροτικού χώρου. Τέλος, για να διερευνηθούν οι κοινωνικές προεκτάσεις που έλαβαν οι διαμαρτυρίες και το πως αυτές αποτυπώθηκαν στον δημόσιο διάλογο της εποχής θα χρησιμοποιηθούν ως πρωτογενείς πηγές οι εφημερίδες: *Παλιγγενεσία, Ακρόπολις, Καιροί, Le Messenger d' Athènes, Μεσσηνιακή, Θόρυβος και Πάτριαι*, σε μία προσπάθεια να εξαχθούν ορισμένα συμπεράσματα για την δράση των κοινωνικών υποκειμένων όπως αυτή καταγράφηκε από τον σύγχρονο Τύπο.

Δημήτρης Νικολάου, *Οι αλλαγές στην αγροτική οικονομία στα χωριά του καζά των Αθηνών από τον θάνατο του Χασεκή μέχρι τη δεύτερη αγροτική μεταρρύθμιση.*

Στην παρούσα ανακοίνωση θα μελετήσουμε τις αλλαγές που συνέβησαν στο ιδιοκτησιακό καθεστώς της αγροτικής γης κυρίως στα χωριά των Μεσογείων. Ο θάνατος του Χατζή Αλή Χασεκή το 1795 φαίνεται ότι σηματοδοτεί και αλλαγές στην ιδιοκτησία της γης. Μέχρι την επανάσταση του 1821 πολλά τμήματα τσιφλικιών αποτελούν συνιδιοκτησίες των χωρικών με την Μονή Ασωμάτων Πετράκη. Μετά την Επανάσταση πολλά τσιφλίκια αγοράζονται από τους χωρικούς από την Μικτή Επιτροπή Πώλησης Οθωμανικών Κτημάτων. Οι χωρικοί συσπειρώνονται σε συλλογικότητες και αγοράζουν από κοινού γη και την διανέμουν. Οι αγορές αυτές φαίνεται ότι συμβαίνουν σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα ενώ με τα ευεργετικά μέτρα της Πρώτης Αγροτικής Μεταρρύθμισης αγοράζονται οι λίγες εθνικές εκτάσεις που υπήρχαν. Με τη δεύτερη Αγροτική Μεταρρύθμιση οι συλλογικότητες αυτές μετατρέπονται σε Αναγκαστικούς Συνεταιρισμούς. Τη δεκαετία του 1920 αγοράζονται οι τελευταίες εκτάσεις κυρίως από την Μονή Πεντέλης και όλη η αγροτική γη περνάει στην ιδιοκτησία των καλλιεργητών.

Βασικές πηγές είναι τα αρχεία της Μικτής Επιτροπής Πώλησης Οθωμανικών Κτημάτων και το αρχείο Πολιτικής Γης που απόκεινται στα ΓΑΚ. Χρησιμοποιήθηκαν επίσης τα έργα του Καμπούρογλου καθώς και τοπικών ερευνητών που έχουν δημοσιευτεί από την Εταιρεία μελετών Νοτιανατολικής Αττικής.

Γιώργος Γάσιος, «...Σύστημα εν πλήρει αρμονία...προς κλιματολογικούς...και...ιδίως προς κοινωνικούς και οικονομικούς όρους...»: Μετασχηματισμός της ελληνικής υπαίθρου και εθνική αγροτική πολιτική στις αρχές του 20ού αιώνα.

Την άνοιξη του 1905, τη στιγμή που ο Ελευθέριος Βενιζέλος συγκρουόταν με τον Πρίγκηπα Γεώργιο για το περιεχόμενο της εφαρμοσμένης πολιτικής στην αυτόνομη Κρήτη, στην Πελοπόννησο η λειτουργία του κυκλώματος της σταφίδας είχε καταρρεύσει και στη Θεσσαλία τα μεγάλα αγροκτήματα αδυνατούσαν να καλύψουν τις εγχώριες ανάγκες σε δημητριακά επιβαρύνοντας σημαντικά το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου.

Σε εκείνη τη συγκυρία ήταν ξεκάθαρο σε όλους πως οι έως τότε παραγωγικές λειτουργίες της ελληνικής υπαίθρου αδυνατούσαν να διευρύνουν τις δυνατότητες ατομικής κερδοφορίας αλλά και να καλύψουν στο έπακρο τις διατροφικές ανάγκες του πληθυσμού. Οι συζητήσεις για τις προδιαγραφές της «επόμενης μέρας» είχαν ξεκινήσει. Σε σειρά άρθρων του στην εφημερίδα *Θεσσαλία* ο γεωπόνος Αθανάσιος Μουράτογλου ανέλυε πως οι εγχώριες αγροτικές λειτουργίες θα έπρεπε να αλλάξουν και να συνδέσουν αρμονικά, οικονομικούς, κοινωνικούς αλλά και περιβαλλοντικούς όρους.

Έπειτα από το 1910, η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων του Ελευθέριου Βενιζέλου, θα αναλάμβανε να αποτυπώσει σε εφαρμοσμένη αγροτική πολιτική τις οικονομικές και κοινωνικές διεργασίες που είχαν κυοφορηθεί την προηγούμενη περίοδο. Η νικηφόρα έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων (1912-1913) ανέδειξε επιπλέον και τη διάσταση της ενσωμάτωσης των Νέων Χωρών στο νέο παραγωγικό μοντέλο που συστηνόταν στην καθημερινότητα της υπαίθρου.

Σε αυτό το νέο μοντέλο στις παραγωγικές λειτουργίες της ελληνικής υπαίθρου που διαμορφώθηκε την περίοδο 1910-1922 εστιάζει η ανακοίνωση. Καταρχάς, θα παρουσιαστούν οι ετοιμότητες που είχαν διαμορφωθεί πριν τις ραγδαίες εξελίξεις που επέβαλε το «Κίνημα στο Γουδί το 1909», και, στη συνέχεια, το περιεχόμενο που απέκτησαν εντέλει οι αλλαγές κατά τη διάρκεια των

κατακλυσμιαίων κυοφορούμενων διεργασιών που ολοκληρώθηκαν με τη σταθεροποίηση των συνόρων έπειτα από την καταστροφική ήττα στο μικρασιατικό μέτωπο το 1922.

3η συνεδρία: Μεσοπόλεμος Ι: Εθνική παραγωγή, τεχνοκράτες, πολιτικοί θεσμοί και αγορές στην αγροτική Ελλάδα.

Ελένη Μπενέκη, Κρατικές πολιτικές εφαρμοζόμενες από την Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, 1930-1950.

Στην ανακοίνωση επιχειρείται η παρουσίαση των κρατικών πολιτικών που εφαρμόστηκαν από την Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδας (ΑΤΕ), του είδους και του εύρους σχετικών παρεμβάσεων της, από την ίδρυσή της το 1929 έως και τις αρχές της δεκαετίας του '50, με κύρια αρχειακή διαθεσιμότητα το αρχείο της Τράπεζας.

Το βασικότερο χαρακτηριστικό της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου ήταν ότι δεν παρείχε στην εσωτερική αγορά τον όγκο της πρωτογενούς παραγωγής που είχε ανάγκη, ενώ πλεονάζουσες ποσότητες συγκεκριμένων προϊόντων δεν κατάφερναν να βρουν τον δρόμο τους προς ξένες αγορές λόγω υψηλού κόστους. Η αποκατάσταση των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής κατέστησε επιτακτικότερη τη διεύρυνση της αγροτικής πίστης. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, προσηλωμένος στην αγροτική ανάπτυξη ως προαπαιτούμενο για τον αστικό μετασχηματισμό της χώρας, θεωρούσε ότι η γεωργία ήταν «σπουδαιότετη πηγή πλούτου», ταυτόχρονα η «περισσότερον καθυστερημένη» η ανάπτυξή της, όμως, μπορούσε να καταστήσει το 60% του πληθυσμού της χώρας ευπορότερο και να ζωογονήσει εμπόριο και βιομηχανία. Στη συγκρότηση δε μιας γεωργικής τάξης ευημερούσας έβλεπε «το καλύτερο έρμα ... διά τη σταθερότητα και του πολιτικού και του κοινωνικού καθεστώτος».

Ο Κωνσταντίνος Γόντικας, που ανέλαβε τη διοίκηση της ΑΤΕ λίγο μετά την ίδρυσή της, συνόψιζε τη λειτουργία της στη φράση «την γεωργικήν πολιτικήν ασκεί το Κράτος, η δε Αγροτική Τράπεζα καλλιεργεί την αγροτικήν πίστιν» και έθετε ως δόγμα σχετικά με τη λειτουργία της το «πάντες οι συναλλασσόμενοι μετ' αυτής δέον να πραγματοποιούν κέρδη, αυτή δε να μη πραγματοποιή ζημίας». Στον ιδρυτικό της νόμο, κύριος σκοπός της Τράπεζας οριζόταν η άσκηση αγροτικής πίστης, η ενίσχυση της συνεταιριστικής οργάνωσης και η βελτίωση των όρων διεξαγωγής των αγροτικών συναλλαγών στην ελληνική επικράτεια. Θα ήταν ο κύριος συνεργάτης του κράτους στην άσκηση της αγροτικής πολιτικής, με τη χορήγηση δανείων σε παραγωγούς και γεωργικούς συνεταιρισμούς και την εκτέλεση έργων κοινής ωφέλειας, τη διάδοση τελειότερων μεθόδων παραγωγής, την οργάνωση υπηρεσιών ή οργανισμών αγροτικής ασφάλειας, τη διευκόλυνση της συγκέντρωσης, αποθήκευσης, επεξεργασίας και πώλησης προϊόντων στην αγορά, την ενίσχυση οικοτεχνιών στις γεωργικές οικογένειες για επικερδή απασχόληση τις νεκρές περιόδους και την προστασία της αλιείας και των δασικών επιχειρήσεων. Έκτοτε, και συμπεριλαμβανομένης της προσπάθειας για την ανασυγκρότηση της χώρας μεταπολεμικώς, το κοινωφελές πιστωτικό ίδρυμα κλήθηκε να υλοποιήσει σειρά οικονομικών πολιτικών αλλά και άλλων κρατικών επιλογών, με κοινωνικό και πολιτικό πρόσημο.

Σπύρος Πλουμίδης, Τεχνοκρατισμός και σιτάρκεια στον Μεσοπόλεμο: Βίοι παράλληλοι.

Μιχάλης Μπούτσικος, Ο «Άγνωστος Γεωπόνος»: Η συγκρότηση και η λειτουργία του μηχανισμού πιστοδοτήσεων της Αγροτικής Τράπεζας στον Μεσοπόλεμο (1929- 1939).

Από την ημέρα που ο «πρώτος επίσημος Έλληνας Γεωπόνος», Γρηγόριος Παλαιολόγος, «ήρchiσε το έργο του γεωργικού διαφωτισμού και του γεωργικού προσηλυτισμού διά διαφόρων αυτού δημοσιευμάτων εις την Έθνικήν Εφημερίδα της Ελλάδος» του 1830» έως την εποχή που οι γεωπόνοι «ανέλαβαν να επιτελέσουν την επιστημονική οργάνωση της [αγροτικής] οικονομίας» (1927) μεσολάβησαν εκατό χρόνια. Αν και κατά το μεγαλύτερο μέρος αυτής της περιόδου ο χώρος αυτών των ειδικών τεχνοκρατών δεν έτυχε κοινωνικής αναγνώρισης, προσδεδεικμένα, ανέδειξε εξέχουσες μορφές του επιστημονικού και ακαδημαϊκού χώρου, ενώ παγιώθηκε η εκπροσώπησή του στα ανώτατα κλιμάκια της κρατικής

διοικητικής γραφειοκρατίας. Οι βιβλιογραφικές αναφορές στους «επώνυμους» ειδήμονες περί την γεωπονική επιστήμη (Π.Γεννάδιο, Σ.Χασιώτη, Σ.Ιασεμίδη, Ι.Καραμάνο, Ι.Παπαδάκη, Χ.Ευελπίδη, Γ.Κυριακό κ.α) είναι, δικαίως, πολυπληθείς, δεδομένων των χειραφετητικών αποτελεσμάτων του έργου τους, για τους ποικιλοτρόπως μετέχοντες στο πολύπτυχο παραγωγικό και κοινωνικό πεδίο του αγροτικού τομέα της χώρας.

Ιδιαίτερως σημαντική, ωστόσο, για τον ελληνικό αγροτικό εκσυγχρονισμό υπήρξε η συμβολή και των γεωπόνων των οποίων τα ονόματα και το έργο καθίστανται διακριτά, μόνο κατά την συστηματική αναδίφηση σε ειδικό αρχειακό υλικό οργανισμών και επιμέρους υπηρεσιών του δημόσιου τομέα, πιστωτικών ιδρυμάτων κ.λπ., όπου αυτοί οι επιστήμονες εργάσθηκαν ως υπάλληλοι. Η προτεινόμενη εισήγηση στοχεύει σε μια πρώτη προσέγγιση της σημαντικής συμβολής των γεωπόνων στην άσκηση της αγροτικής πίστης στη μεσοπολεμική Ελλάδα. Ειδικότερα, η εισήγηση εστιάζει στο ρόλο και στο έργο των γεωπόνων-υπαλλήλων της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος (ΑΤΕ), ως ομάδας ειδικών που συγκρότησε τον κεντρικό μηχανισμό αξιολόγησης πιστοδοτήσεων της Τράπεζας κατά την πρώτη δεκαετία της λειτουργίας της (1929-1939). Σχετικά, αξιοποιείται -κυρίως- τεκμηριωτικό υλικό που εντοπίστηκε στο αρχείο της ΑΤΕ (το οποίο φυλάσσεται στο Ιστορικό Αρχείο του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς) και στο Ιστορικό Αρχείο της Ε.Τ.Ε.

Κατερίνα Δέδε, Το ζήτημα της αγροτικής εκπροσώπησης στη Γερουσία.

Ήδη από το 1924, κατά τις πρώτες συνταγματικές συζητήσεις σχετικά με τη θέσπιση του δεύτερου νομοθετικού σώματος, το θέμα της εκπροσώπησης επαγγελματικών συμφερόντων στη Γερουσία αποτέλεσε ένα από τα κεντρικότερα ζητήματα. Στα χρόνια που ακολούθησαν έως την δημοσίευση του νέου συντάγματος, το 1927, οι συζητήσεις περί της «χρησιμότητας» και των «κινδύνων» της επαγγελματικής εκπροσώπησης, συνεχίστηκαν με αυξανόμενη ένταση, η οποία κορυφώθηκε το 1929 με την ψήφιση του νόμου περί γερουσιαστικών εκλογών.

Το ζήτημα της αγροτικής εκπροσώπησης στη Γερουσία, το οποίο θα αποτελέσει αντικείμενο της ανακοίνωσης, εντάσσεται στο πλαίσιο των παραπάνω συζητήσεων. Ειδικότερα, η ανακοίνωση θα εστιάσει στη συζήτηση περί του εκλογικού σώματος από το οποίο θα αναδεικνύονταν -με έμμεση εκλογή- οι εκπρόσωποι των αγροτών, τον εξ αρχής αποκλεισμό των συνεταιρισμών, τις αντιδράσεις αλλά και τις πιέσεις για αυξημένη εκπροσώπηση στη Γερουσία. Τέλος, η ανακοίνωση θα επιχειρήσει να ερμηνεύσει την πολιτική επιλογή της κυβέρνησης το 1929 για εκπροσώπηση μέσω των Γεωργικών Επιμελητηρίων.

Δημήτρης Αγγελής-Δημάκης, Από την σταφιδική κρίση στις κινητοποιήσεις του μεσοπολέμου: διαμόρφωση και εξέλιξη των συλλογικών αιτημάτων των σταφιδοπαραγωγών και της κρατικής παρέμβασης.

Η ανακοίνωση αυτή διατρέχει τον αγροτικό χώρο της Πελοποννήσου από τα τέλη του 19ου αιώνα, οπότε και ξέσπασε η κρίση στην αγορά της σταφίδας, μέχρι τις κινητοποιήσεις του μεσοπολέμου, οι οποίες κλιμακώθηκαν στη διετία 1934-1935. Θα εξετάσουμε το πώς διαμορφώθηκαν και πώς εξελίχθηκαν οι συλλογικές θέσεις των σταφιδοπαραγωγών κατά διάρκεια αυτών των δεκαετιών. Διερευνώντας τον τρόπο με τον οποίο προσαρμόστηκαν στις εκάστοτε κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες, θα παρουσιάσουμε τις συνέχειες και τις ασυνέχειες της διεκδικητικής ατζέντας των παραγωγών. Στην ανακοίνωσή μας θα αναδείξουμε επίσης το ρόλο που έπαιξαν οι συλλογικές οργανώσεις ως μοχλοί πίεσης και εκφραστές των αιτημάτων των παραγωγών εστιάζοντας στις προσπάθειες δημιουργίας υπερτοπικών μετώπων συνεργασίας και αναζητώντας τα όρια τους. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο αγροτικός χώρος της Πελοποννήσου παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον ως πεδίο μελέτης, καθώς ταυτίζεται με την πρώτη συστηματική συγκρότηση συλλογικών οργανώσεων στα τέλη του 19ου αιώνα και με τη ραγδαία ανάπτυξη του συνεταιριστικού κινήματος μετά την ψήφιση του Νόμου περί Συνεταιρισμών το 1914.

Επιπλέον, η ανακοίνωση θα καταδείξει το πώς μέσα στο ευρύ αυτό χρονικό διάστημα, που χαρακτηρίστηκε από κρίσεις στην αγορά της σταφίδας, διεθνείς οικονομικές αναταράξεις, πολεμικές

συρράξεις, μετακινήσεις πληθυσμών και προσφυγικές εισροές, σχεδιάστηκε και εφαρμόστηκε η σταφιδική πολιτική. Θα εντοπίσουμε, και σε αυτή τη διαδικασία, τις συγκλίσεις, αλλά και τις αποκλίσεις που συναντώνται. Θα εξετάσουμε επίσης το αν και κατά πόσο θέσεις των σταφιδοπαραγωγών ενσωματώθηκαν σε πολιτικά προγράμματα και μετατράπηκαν σε νομοθετικές πράξεις. Μέσα από τη μελέτη αρχείων πολιτικών, όπως του Ελευθερίου Βενιζέλου και του Ανδρέα Μιχαλακόπουλου, των ιστορικών αρχείων της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας και του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς καθώς και την εξέταση του ημερησίου, αγροτικού και συνεταιριστικού τύπου της περιόδου θα σκιαγραφήσουμε την εξέλιξη της συλλογικής δράσης των σταφιδοπαραγωγών, την προσαρμογή της στις διάφορες κρίσεις και τον αντίκτυπό της στη διαμόρφωση της κρατικής παρέμβασης.

Νικόλαος Αθ. Μισολίδης, *Η Αγροτική Πρωτοπορία στην Αποκατάσταση των Προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής. Το Μακεδονικό Πρόγραμμα της Near East Foundation.*

Η Μικρασιατική Καταστροφή και η έλευση 1.5 εκ. προσφύγων από την Μικρά Ασία και τον Καύκασο στην Ελλάδα σε διάστημα λίγων μηνών, προκάλεσε την μεγαλύτερη ανθρωπιστική κρίση που αντιμετώπισε μέχρι εκείνη την στιγμή η Γηραιά Ήπειρος. Η περίθαλψη και η αποκατάσταση των προσφύγων τέθηκαν αμέσως επί τάπητος, ώστε η Ελλάδα να μπορέσει να ανταπεξέλθει εκείνης της πρωτόγνωρης κρίσης. Ο ρόλος των αμερικανικών ανθρωπιστικών οργανώσεων τόσο στην παροχή της πρώτης βοήθειας όσο και στο έργο της Αποκατάστασης των προσφύγων ήταν καθοριστικός για την πορεία εκείνου του πρωτοφανούς σε παγκόσμιο επίπεδο προγράμματος αποκατάστασης των προσφύγων μέσω της ίδρυσης της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων. Η ΕΑΠ όπως έμεινε στην ιστορία δεν αποτέλεσε μόνο ένα υπερυπουργείο, με σκοπό την διανομή γης και την παροχή στέγης στους πρόσφυγες. Αντιθέτως, αποτέλεσε μια πλατφόρμα πάνω στην οποία διαρθρώθηκε ένα ολόκληρο σύστημα παραγωγικής αποκατάστασης των προσφύγων κυρίως μέσω της διοχέτευσης των παραγωγικών δυνάμεων της χώρας στην αγροτική παραγωγή και εκμετάλλευση. Η ΕΑΠ και οι αμερικανικές φιλανθρωπικές οργανώσεις με προεξάρχουσα την Near East Relief / Foundation μετέτρεψαν την Μακεδονία, η οποία τέθηκε στο επίκεντρο της αγροτικής αποκατάστασης, σε ένα εργαστήριο της *Rural Rehabilitation*. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εκείνων των πρωτοβουλιών είναι το λεγόμενο Μακεδονικό Πρόγραμμα, ένα πρότυπο και πειραματικό πρόγραμμα συνολικής αποκατάστασης των αγροτών προσφύγων που αντιμετώπιζε τα ακανθώδη ζητήματα των αγροτών προσφύγων όπως για παράδειγμα, τον μικρό κλήρο, τα απαρχαιωμένα μέσα παραγωγής και την μάστιγα του αγροτικού πληθυσμού της χώρας, την ελονοσία.

Η παρούσα εισήγηση θα στηριχθεί πάνω στο Αρχείο της Κοινωνίας των Εθνών, το αρχείο της Near East Relief/ Foundation, Near East Foundation Archives (Rockefeller Archive Center – Near East Foundation Records), Near East Relief Committee Records, (Columbia University Burke Missionary Library), το αρχείο του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού, American Red Cross Archive Collection, (National Archives of the United States of America) και το αρχείο του Henry Morgenthau Sr. Papers, (Library of Congress, Manuscript Division)

Παρασκευή, 1 Μαρτίου 2024

4^η Συνεδρία: Μεσοπόλεμος II: Πρόσφυγες και αγρότες στις Νέες Χώρες.

Γιώργος Σπέντζος, *Η αγροτική πολιτική της Γενικής Διοίκησης Θράκης 1920-1922: Το πενταετές πρόγραμμα.*

Η λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου το φθινόπωρο του 1918 βρήκε την Ελλάδα στο στρατόπεδο των νικητών, ακολούθως οι επίπονες προσπάθειες του Έλληνα πρωθυπουργού Ελ. Βενιζέλου στο τραπέζι της διπλωματίας για την επέκταση της Ελλάδας ευοδώθηκαν με την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών στις 28 Ιουλίου 1920. Η συνθήκη αυτή παραχωρούσε στην Ελλάδα μεταξύ άλλων, τη Δυτική και την Ανατολική Θράκη, δύο περιοχές που βρίσκονταν υπό ελληνική διοίκηση από το Μάιο και Ιούλιο, αντίστοιχα, του 1920.

Στις προτεραιότητες της Γενικής Διοίκησης Θράκης συμπεριλαμβανόταν μεταξύ άλλων και η οικονομική ανόρθωση της περιοχής. Η αγροτική οικονομία αποτελούσε την βασική προτεραιότητα της Γενικής Διοίκησης καθώς η Θράκη κατά το 1920 ήταν μεν μια περιοχή λίαν εύφορη, αλλά είχε χάσει το 50% της προπολεμικής παραγωγής της. Για την ανάκαμψη και αναδιοργάνωση της αγροτικής οικονομίας συγκροτήθηκε ένα γεωργικό συμβούλιο με κλήση ειδικών γεωπόνων από το ελληνικό κράτος, με αποστολή να καταρτίσει ένα πενταετές πρόγραμμα για την προοδευτική αύξηση της παραγωγικότητας της γεωργίας. Υπολογιζόταν ότι με το σχέδιο αυτό θα επιλυόταν κατά μεγάλο μέρος και το χρόνιο πρόβλημα της Ελλάδας, της σιτάρκειας και αραβοσιτάρκειας. Το έργο αυτό που προσπάθησε να φέρει σε πέρας η Γενική Διοίκηση διεκόπη απότομα το φθινόπωρο του 1922, με την Ανακωχή των Μουδανιών (28 Σεπτεμβρίου/11 Οκτωβρίου 1922), και την απώλεια της Ανατολικής Θράκης.

Η έρευνα βασίζεται στο Διπλωματικό και Ιστορικό αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών, το Πολιτικό Αρχείο Πρωθυπουργού και το αρχείο Σταμούλη στα Γ.Α.Κ. Η παρούσα μελέτη θα παρουσιάσει καταρχάς το σχέδιο της Γενικής Διοίκησης για την αγροτική οικονομία και τις βασικές πτυχές του πενταετούς πλάνου της και εν συνεχεία το τι ήταν εφικτό να εφαρμοστεί στα δύο και πλέον χρόνια της ελληνικής διοίκησης στην Ανατολική Θράκη.

Φίλιου Βασιλική, Το έργο της Κοινωνίας των Εθνών για την εγκατάσταση των προσφύγων στη Θράκη του Μεσοπολέμου (1922-1923).

Αμέσως μετά από την υπογραφή της ανακωχής των Μουδανιών (9 Οκτωβρίου 1922), χιλιάδες χριστιανοί κάτοικοι της περιοχής αποφάσισαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους, φοβούμενοι από ένα ενδεχόμενο ξέσπασμα διωγμών που θα εφάρμοζε εναντίον τους το νέο τουρκικό καθεστώς διοίκησης, που θα επιβαλλόταν στην περιοχή 30 ημέρες μετά από την υπογραφή της ανακωχής.

Τα μέτρα της ελληνικής κυβέρνησης, με τη βοήθεια των φιλανθρωπικών οργανώσεων, του Ταμείου Περιθάλψεως και της Διεύθυνσης Περιθάλψεως των προσφύγων, δεν επαρκούσαν για να αντιμετωπιστεί το μέγεθος της προσφυγικής κρίσης που έπληξε την περιφέρεια της Θράκης εκείνο το χρονικό διάστημα. Για τον λόγο αυτόν, κλιμάκιο της Αποστολής της Κοινωνίας των Εθνών (ΚΤΕ) που έδρευε στη Ραιδεστό της ανατολικής Θράκης για τη διαχείριση των προσφυγικών μεταναστευτικών ροών, εστάλη στις 1 Νοεμβρίου του 1922 στην Αλεξανδρούπολη με εντολή του Υπάτου Αρμοστή της Κοινωνίας των Εθνών, dr. Fridtjof Nansen, επικεφαλής του οποίου ορίστηκε ο αναπληρωτής Ύπατος Αρμοστής, συνταγματάρχης, George Divine Treloar.

Με τη βοήθεια της Αποστολής σχεδιάστηκε και εφαρμόστηκε ένα πειραματικό σχέδιο προσφυγικής αποκατάστασης αρχικά στην Αλεξανδρούπολη και κατόπιν, πιο οργανωμένα, στην περιφέρεια της Ροδόπης, βασικά σημεία του οποίου ήταν: Η εγκατάσταση των προσφύγων σε καταυλισμούς, ο επισιτισμός των προσφύγων, η ιατροφαρμακευτική τους περίθαλψη και η επαγγελματική τους αποκατάσταση με τη δημιουργία μιας μικρής βιομηχανικής ζώνης στην περιοχή.

Το πειραματικό αυτό σχέδιο της ΚΤΕ για την αποκατάσταση των προσφύγων, αποδείχτηκε απόλυτα επιτυχημένο και εφαρμόστηκε κατόπιν, σε ευρεία κλίμακα και πιο μεθοδικά, σε ολόκληρη την Θράκη.

Γεωργία Μπακάλη, Αγρότης στη Δράμα του Μεσοπολέμου: ενσωμάτωση και επιβίωση.

Η ανακοίνωση επιχειρεί να παρουσιάσει τον αγρότη, γηγενή και πρόσφυγα, της Δράμας στο ιστορικό πλαίσιο των δυναμικών αλλαγών που συντελέστηκαν κατά τον Μεσοπόλεμο. Στόχος να παρουσιαστούν οι διαδικασίες της ενσωμάτωσής του στην ύπαιθρο και οι όροι της επιβίωσής του. Η παρούσα μελέτη περίπτωσης, αντιμετωπίζοντας τον αγρότη ως δρων ιστορικό υποκείμενο και ρυθμιστή του χώρου του, επιχειρεί να διερευνήσει τα εξής: ποιες διαφορές παρουσίαζαν οι αγροτικοί πληθυσμοί κατά περιοχές του νομού και πώς αυτές συνδέονται τόσο με τις ιδιαίτερες μικρο-τοπικές γεωγραφικές συνθήκες όσο και με τις ανισότητες της αποκατάστασης• πώς συντελέστηκε η μετάβαση από τον πρόσφυγα/έποικο στον παραγωγικό αγρότη• πώς παρεμβαίνουν οι Κοινότητες του νομού, για να συμπληρώσουν την αποκατάστασή τους• ποιες ήταν οι συνθήκες ζωής του αγρότη, ποιοι οι όροι και οι προϋποθέσεις για την επιβίωσή του• πώς συνέβαλαν οι γεωργικοί συνεταιρισμοί στην αφύπνιση του αγρότη, ιδίως των καπνοπαραγωγών λόγω του καπνικού ζητήματος; Εντέλει, καθώς διαμορφώνονταν νέα κοινωνικά και

οικονομικά δεδομένα στη μετά το '22 εποχή, επιχειρείται να διερευνηθεί πώς οι μεταβολές στη δομή και τη λειτουργία της υπαίθρου, μέσω των παρεμβάσεων της ΕΑΠ και του κράτους, άλλαξαν τη φυσιογνωμία και την ταυτότητα του αγρότη.

Γιώργος Λ. Βλάχος, Ο καλός, ο αδρανής και ο διεφθαρμένος: Όψεις του συνεταιριστικού «κινήματος» από την μεσοπολεμική Μακεδονία.

Μετά από έρευνα στα αρχεία του μητρώου αγροτικών συνεταιρισμών του Υπουργείου Γεωργίας, το συγκεκριμένο άρθρο θα παρουσιάσει πρωτογενές υλικό που άπτεται της λειτουργίας των αγροτικών συνεταιρισμών κατά τον Μεσοπόλεμο εστιάζοντας συγκεκριμένα στην προσπάθεια -από πλευράς του κράτους- αυτοί να λειτουργήσουν ως μηχανισμοί που θα έβαζαν τον αγρότη στον ίδιο δρόμο.

Πιο συγκεκριμένα θα αναδειχθεί ο ρόλος του κράτους ως ανώτατη αρχή που επιβλέπει -αν δεν κατευθύνει- τον τρόπο με τον οποίο οι συνεταιρισμοί θα μπορούσαν να προωθήσουν ένα συγκεκριμένο εργασιακό ήθος και κοινωνικά επιθυμητές συμπεριφορές, ως μέσο ενίσχυσης της αγροτικής παραγωγής σε όλη την ελληνική ύπαιθρο.

Με αφετηρία αυτή την ερευνητική υπόθεση, η παρούσα εργασία θα αναπτύξει το ιστορικό πλαίσιο της εμφάνισης του συνεταιριστικού κινήματος στην Ελλάδα κατά την περίοδο αυτή. Έμφαση θα δοθεί στην ιδέα του επιθυμητού αγρότη, όπως αυτή προέκυψε από τις διοικήσεις του Μεσοπολέμου μέσω της ανάλυσης των καταστατικών των συνεταιρισμών. Η ανακοίνωση, μάλιστα, θα επικεντρωθεί στην ηθική καθοδήγηση που παρείχαν αυτά τα, κατά τα άλλα, τεχνικά κείμενα και θα σχολιάσει τις προσπάθειες του ελληνικού κράτους να διαπλάσει τον επιμελή και παραγωγικό Έλληνα αγρότη.

Στον αντίποδα όμως της προσπάθειας αυτής, το συγκεκριμένο άρθρο θα εισχωρήσει, τέλος, και στα αρχεία τριών αγροτικών συνεταιρισμών της μεσοπολεμικής Μακεδονίας με στόχο να ψηλαφήσει τις πραγματικές διαστάσεις του ζητήματος μέσα από τρεις μελέτες-περίπτωσης: Μία περίπτωση που παρουσίαζε όλα τα επιθυμητά χαρακτηριστικά και εξελίχθηκε σε ενεργό και παραγωγικό οργανισμό, μία που λίγο μετά την ίδρυσή της έπεσε σε αδράνεια και τέλος μία που κατά τη διάρκεια της πορείας της διεφθάρη και διαλύθηκε.

Μύρων Ξυδάκης, Μεταξύ αστικής και αγροτικής αποκατάστασης: Η περίπτωση των «αστών καλλιεργητών» προσφύγων στο Τοπ Αλή του Ηρακλείου, 1924-1928.

Η ζώνη του Τοπ Αλή περιμετρικά του Ηρακλείου, το οποίο το 1922 δεν εκτεινόταν πέραν των ενετικών τειχών του, αποτέλεσε μια από τις κεντρικότερες παραμέτρους της αποκατάστασης των Μικρασιατών προσφύγων. Οι παραγωγικές δυνατότητες της υπό εξέταση περιοχής, η ύπαρξη σε αυτήν μεγάλου αριθμού ανταλλάξιμων μουσουλμανικών περιουσιών και η εγγύτητα της με την πόλη, που επέτρεπε μεταξύ άλλων την ευκολότερη εμπορευματοποίηση της γεωργικής παραγωγής, την καθιστούσαν προνομιακό χώρο, και ως εκ τούτου πεδίο εκδήλωσης πολύμορφων ανταγωνισμών τόσο ανάμεσα στους γηγενείς και τους πρόσφυγες όσο και μεταξύ των ίδιων των προσφύγων. Παράλληλα, η εγκατάσταση των προσφύγων σε αυτή τη ζώνη και οι δραστηριότητες που ανέπτυξαν καθόρισαν τον τρόπο αποκατάστασης και ενσωμάτωσης τους και επέδρασαν σημαντικά στην διαμόρφωση των οικονομικών και ευρύτερα κοινωνικών χαρακτηριστικών που καθόρισαν την εξέλιξη της πόλης του Ηρακλείου, τουλάχιστον κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου.

Αυτές τις δύο διαστάσεις θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε στα πλαίσια της παρούσας ανακοίνωσης. Πιο συγκεκριμένα, θα εστιάσουμε στην αντιπαράθεση μεταξύ διαφορετικών προσφυγικών ομάδων, των γηγενών και των φορέων αποκατάστασης στα πλαίσια της διεκδίκησης των ανταλλάξιμων μουσουλμανικών περιουσιών που βρίσκονταν στο Τοπ Αλή. Η διαμάχη, που διήρκεσε όλο το 1924 και δοκίμασε την συνοχή του προσφυγικού στοιχείου και τις σχέσεις του με την κρατική μηχανή, είναι αποκαλυπτική των πολυεπίπεδων πελατειακών δικτύων που δομήθηκαν στα πλαίσια της αποκατάστασης καθώς και των εξαρτήσεων που αναπτύχθηκαν εντός τους. Η δεύτερη διάσταση αφορά στο πώς ο εν λόγω χώρος συνέτεινε στην διαμόρφωση ενός ιδιαίτερου τύπου αποκατάστασης, αυτού του «αστού καλλιεργητή», του πρόσφυγα δηλαδή που είναι εγκατεστημένος στην πόλη ή σε κάποιον από τους συνοικισμούς στα όρια της που οικοδομούνται την περίοδο αυτή από την ΕΑΠ και το κράτος,

ασκεί κάποιο αστικό επάγγελμα και την ίδια στιγμή διαθέτει κλήρο γης. Ειδικά αυτή η δεύτερη διάσταση έχει ιδιαίτερη αναλυτική αξία καθώς αναδεικνύει την πολυμορφία και τις δυναμικές που χαρακτήριζαν την υπό εξέταση διαδικασία εν αντιθέσει με τα προβαλλόμενα απλουστευτικά σχήματα περί «αστικής» και «αγροτικής» αποκατάστασης.

5^η Συνεδρία: Μεσοπόλεμος ΙΙΙ: Κοινωνίες σε κρίση, μετάβαση και προσαρμογή.

Μιχάλης Σάρρας, Αγροτικός χώρος, εργασία και υποαπασχόληση στην Ελλάδα του μεσοπολέμου. Το παράδειγμα της Ηπείρου.

Η Ήπειρος από την ενσωμάτωσή της στο ελληνικό κράτος το 1913 έως την έναρξη του Β' παγκοσμίου πολέμου, παρέμενε μια φτωχή, αγροτοκτηνοτροφική περιφέρεια των «Νέων Χωρών», που είχε μείνει στο περιθώριο της εκσυγχρονιστικής προσπάθειας των μεσοπολεμικών ετών, αν εξαιρεθεί η απαλλοτρίωση των μεγάλων κτημάτων. Σκοπός της ανακοίνωσης είναι η διερεύνηση των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών του αγροτικού χώρου και του κόσμου της υπαίθρου στην Ήπειρο, την περίοδο του μεσοπολέμου.

Αλέξανδρος Μακρής, «Σιγάρα πάρετε από τον τραυματία του Σαγγαρίου». Το προνόμιο της λιανικής μονοπώλησης καπνού από ανάπηρους και θύματα πολέμου τον Μεσοπόλεμο.

Μία βασική συνιστώσα του ελληνικού Μεσοπολέμου ήταν οι παλαιοί πολεμιστές, οι ανάπηροι και τα θύματα πολέμου (συγγενείς θανόντων) της «πολεμικής δεκαετίας» 1912-1922. Για όλους αυτούς υφάνθηκε ήδη από την εμπόλεμη περίοδο ένα πολυεπίπεδο προνοιακό πλαίσιο. Ένα μέτρο που υιοθετήθηκε, συμπληρωματικά ως προς τις πολεμικές συντάξεις, για τους περίπου 14.000 αναπήρους πολέμου και τα περίπου 75.000 θύματα πολέμου ήταν η λιανική μονοπώληση καπνού και συναφών προϊόντων σε πόλεις με πληθυσμό μικρότερο από το 10.000 κατοίκους. Το μέτρο αυτό, το οποίο είχε τις ρίζες του στην Κεντρική Ευρώπη, υιοθετήθηκε το 1925 και στην Ελλάδα και διατηρήθηκε σε ισχύ, παρά την ισχυρή αντίσταση των καπνοβιομηχάνων, έως το 1940.

Σκοπός της παρούσας ανακοίνωσης είναι όχι απλώς η καταγραφή της υιοθέτησης και εξέλιξης του εν λόγω μέτρου, αλλά η διερεύνηση των καταβολών του, των επιρροών από τις αντίστοιχες διεθνείς προνοιακές εξελίξεις, των απόψεων των παλαιμάχων για το μέτρο αυτό καθώς και των αιτιών της τελικής κατάργησής του. Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στη χρόνια πολιτική και οικονομική διεγκυστίδα μεταξύ των θυμάτων πολέμου και των καπνοβιομηχάνων για την επέκταση ή την κατάργηση του εν λόγω μέτρου.

Πηγές της έρευνας αποτελούν το αρχείο του Ταμείου Θυμάτων Πολέμου, το οποίο παραχωρούσε τις άδειες στους καπνοπώλες ανάπηρους πολέμου και βρίσκεται στο Αρχείο του Υπουργείου Υγείας στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, ο παλαιοπολεμιστικός και ο ημερήσιος Τύπος καθώς και ποικίλα τεκμήρια από αρχεία της περιόδου που βρίσκονται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, το Ελληνικό και Λογοτεχνικό Αρχείο και τα Ιστορικά Αρχεία του Μουσείου Μπενάκη.

Φώτης Παπαδόπουλος, Η συμβολή των Ελλήνων μεταναστών στη διαμόρφωση της αποικιακής αγροτικής οικονομικής πολιτικής των Βρετανών στην Τανγκανίκα τις δεκαετίες του 1920-1950.

Η παρουσίαση αποτελεί μέρος της υπό συγγραφής διδακτορικής μου διατριβής, η οποία μελετάει την οικονομική, κοινωνική και πολιτική εξέλιξη των Ελληνικών κοινοτήτων στη Ζιμπάμπουε και Τανζανία την περίοδο της Βρετανικής αποικιοκρατίας.

Η ελληνική μετανάστευση στη Τανζανία ξεκινάει από την αρχή της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας το 1890, όταν η περιοχή κατακτήθηκε από τους Γερμανούς (γνωστή τότε ως Γερμανική Ανατολική Αφρική). Η πλειοψηφία των Ελλήνων τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης τους εργάστηκαν ως εργάτες στους σιδηρόδρομους και ως έμποροι. Μια αλλαγή στην κοινωνική θέση και οικονομικές πρακτικές των Ελλήνων επήλθε όταν η αποικία κατακτήθηκε από τους Βρετανούς στο πλαίσιο του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Συγκεκριμένα οι Γερμανοί γαιοκτήμονες απελάθηκαν. με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί μια

μοναδική ευκαιρία για τους Έλληνες μετανάστες να μετατραπούν τη δεκαετία του 1920 από φτωχοί εργάτες σε γαιοκτήμονες άποικους αγοράζοντας τα κτήματα των εκδιωχθεισών Γερμανών. Σταδιακά οι ελληνικές κοινότητες στην Τανγκανίκα θα καταφέρουν να ελέγξουν το 1/3 της παραγωγής της αγαυής – το βασικό αγροτικό εξαγωγίμο προϊόν της αποικίας – ξεπερνώντας και την παραγωγή των Βρετανών αποίκων.

Η ανακοίνωση θα έχει δύο μέρη. Στο πρώτο θα εξεταστεί πως και γιατί το αγροτικό καθεστώς της αποικιοκρατίας στην Τανγκανίκα ευνόησε μια κοινότητα μεταναστών χωρίς καταγωγή από κάποια αποικιακή δύναμη ή άμεση στήριξη του Βρετανικού αποικιακού κράτους. Στο δεύτερο μέρος θα εξεταστεί πως οι ίδιοι οι Έλληνες συνδιαμόρφωσαν με τους Βρετανούς αποικιοκράτες την πραγματικότητα της γαιοκτησίας στην αποικία .

Αντώνης Ν. Ανδριώτης, *Ακμή και πτώση της αγροτικής και βιομηχανικής περιφέρειας του Πλωμαρίου Λέσβου.*

Η έρευνά μου έχει τρεις άξονες: Στον πρώτο, καταγράφω γεγονότα της περιόδου 1900-1930 στηριζόμενος σε δημοσιεύματα του τοπικού τύπου («Σάλπιγξ» και «Ελεύθερος Λόγος» της περιόδου αυτής). Η ιστορική αυτή περίοδος είναι μεταβατική για την Λέσβο, από την Οθωμανική κυριαρχία στην ενσωμάτωση με την Ελλάδα (το 1912) και χαρακτηρίζεται με της προσφυγιά του 1922 και το κίνημα των Γονατά, Πλαστήρα και Φωκά. Στο πόνημά μου αυτό δείχνω ότι η πτώση της οικονομικής ζωής του Πλωμαρίου είχε σαν καταλύτες την ήττα του 1922 και πρωτίστως την αδυναμία ενσωμάτωσης του Πλωμαρίου στον περιφερειακό (τοπικό) και Εθνικό ιστό της Ελλάδος.

Ο δεύτερος άξονας της έρευνας μου αφορά την μετανευστική τάση των Πλωμαριτών στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Εστιάζω στην μετανευστική και εμπορική δραστηριότητα του πατέρα μου στο Gore της Δυτικής Αβυσσινίας κατά την περίοδο (1922-1938). Εκεί, πρωτοστάτησε στην δημιουργία και λειτουργία του Εμπορικού Επιμελητηρίου της περιοχής του οποίου υπήρξε επί σειρά ετών Γραμματέας ή πρόεδρος. Συνεργάστηκε με τον Βρετανό Πρόξενο της περιοχής Captain Esme N.Erskine και τον Jacob Zervos (προσωπικό ιατρό του αυτοκράτορα Haile Selassie). Από τις θέσεις του αυτές κατέγραψε και διέσωσε έγγραφα και φωτογραφίες σχετικές με την καθημερινότητα του ντόπιου και αλλοδαπού (εμπορικού) κόσμου της Δυτικής Αβυσσινίας. Τα περιλαμβάνω σε υπό έκδοση βιβλίο μου (στην Αγγλική).

Στον τρίτο άξονα της έρευνάς μου αναμοχλεύω προσωπικά βιώματα και εμπειρίες, επιχειρώντας μια αναδρομή στις συνήθειες και τις προτεραιότητες μιας αγροτικής και ημιαστικής οικογένειας του Πλωμαρίου Λέσβου, κατά την δεκαετία του 1950. Καταγράφω συνήθειες και έθιμα ακόμη και γλωσσικά ιδιώματα μιας χρυσής εποχής που φαίνεται να λησμονήθηκε και να απαξιώθηκε τόσο γρήγορα. Το υπό έκδοση βιβλίο μου, «Επιστροφή στην Άμαξο» δείχνει το δρόμο της περισυλλογής.

6^η Συνεδρία: Αγροτική δραστηριότητα στην Κατοχή και η ύπαιθρος χώρα στα χρόνια του Εμφυλίου Πολέμου.

Γιώργος Μαυρουδής, *Οι εκκενώσεις χωριών κατά τη διάρκεια του εμφυλίου και η ερήμωση της υπαίθρου.*

Κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου πολέμου το κράτος και ο στρατός (ΕΣ) πραγματοποίησαν μαζικές επιχειρήσεις κατά τις οποίες εκκενώθηκαν περιοχές οι οποίες βρίσκονταν πλησίον του χώρου δράσης των αντάρτικων ομάδων του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος (ΔΣΕ). Αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής ήταν να μετακινηθεί και να προσφυγοποιηθεί σχεδόν το 10% του πληθυσμού της χώρας, περίπου 700.000 πολίτες της υπαίθρου, οι οποίοι μεταφέρθηκαν στα λεγόμενα «κέντρα ασφαλείας», συνήθως αστικά κέντρα που ελέγχονταν από τον ΕΣ. Αυτό χορηγούσε πολλά πλεονεκτήματα στην κυβερνητική πλευρά με κύριο την αποκοπή του ΔΣΕ από την τοπική κοινωνία και την απώλεια του ζωτικού του χώρου απ' όπου αντλούσε τροφοδοσία, πληροφορίες αλλά κυρίως έμπυχο δυναμικό, δηλαδή νέους μαχητές.

Η πρακτική των εκκενώσεων συναντάται κυρίως στην Κεντρική και Βόρεια Ελλάδα όπου από το 1947 και έπειτα περιορίζεται ο ΔΣΕ. Οι περιοχές που πλήττονται εντοπίζονται ως επί το πλείστον κοντά σε ορεινούς όγκους. Στην εισήγησή μου θα επιδιώξω να παρουσιάσω την πολιτική των εκκενώσεων ως ένα εγχείρημα πληθυσμιακής μηχανικής και μια πρακτική που εντάσσεται στην πολιτική της εδαφικότητας με στόχο του ελέγχου του χώρου και κατ' επέκταση των ανθρώπων μέσα σε αυτόν. Θα επιχειρηθεί δηλαδή να παρατεθούν σημαντικές πτυχές του εγχειρήματος των εκκενώσεων και το αποτύπωμα που άφησαν στην ύπαιθρο. Για πολλούς από τους μετακινηθέντες, ο εξαναγκασμός τους σε φυγή, κάθε άλλο παρά προσωρινό χαρακτήρα είχε, αφού δεν επέστρεψαν ποτέ στα χωριά τους. Επομένως θα παρουσιασθεί πως μια ωμή κρατική παρέμβαση στον πληθυσμό επέφερε άμεσες και μακροπρόθεσμες αρνητικές συνέπειες στην ύπαιθρο της χώρας.

Λη Σαράφη, Δυο χωριά της κεντρικής Ελλάδας στη δίνη της δεκαετίας του '40.

Η ανακοίνωση επικεντρώνεται σε ένα ορεινό κι ένα πεδινό χωριό της κεντρικής Ελλάδας, την Δεσκάτη και την Φαρκαδόνα αντίστοιχα. Παρακολουθεί στις δυο αγροτικές κοινωνίες, τις αντίξοες συνθήκες που επέβαλε η Κατοχή, και παρουσιάζει την ανάπτυξη της Αντίστασης και τα νέα δεδομένα από το 1942 και μετά, αφού οι ορεινές περιοχές εντάχθηκαν στην Ελεύθερη Ελλάδα. Θα αναδειχθούν οι δυσκολίες που αντιμετώπισαν τα δυο χωριά στην Κατοχή, πώς οργανώθηκαν για να αντιμετωπίσουν συλλογικά την καταστολή των κατοχικών δυνάμεων και τις καταστροφές που υπέστησαν από αυτές, ενώ θα δοθεί έμφαση στην χειραφέτηση και την πολιτική ωρίμανση των νέων στις αγροτικές κοινωνίες, που ήταν αποτέλεσμα της συμμετοχής τους στην Αντίσταση.

Η ανακοίνωση θα παρουσιάσει επίσης την ασφυξία που επιβλήθηκε από το καθεστώς της Λευκής Τρομοκρατίας, με διαφορετικό αλλά ίδιας έντασης τρόπο στο βουνό και στην πεδιάδα. Συνολικά η καταστολή, οι διωγμοί και η αυθαιρεσία που ασκήθηκε στα χωριά αυτά το διάστημα από το 1941 έως το τέλος του 1946, είχαν μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στην καθημερινότητα, την αγροτική παραγωγή, το βιοπορισμό και τη συνοχή των μικρών κοινωνιών της υπαίθρου. Η δεκαετία του '40 έφερε συνολικά ανυπολόγιστες δυσκολίες και καταστροφές στις αγροτικές κοινωνίες, στα ορεινά και πεδινά της δυτικής Θεσσαλίας, ενώ οι εξελίξεις μετά την Απελευθέρωση, αντί να ευνοήσουν τα θετικά στοιχεία και τις υποσχόμενες ποιότητες που είχαν αναδειχθεί σ' αυτές τις κοινωνίες την προηγούμενη περίοδο, τα συνέτριψαν οριστικά.

Το υλικό αντλείται από την επιτόπια έρευνα που έγινε στη διάρκεια της δεκαετίας του '90 για την εκπόνηση διδακτορικής διατριβής, και κυρίως από τις μαρτυρίες των κατοίκων των δυο χωριών, για την ζωή και την καθημερινότητά τους τη δύσκολη δεκαετία του '40.

Σπύρος Δημανόπουλος, Εξαγωγικές καλλιέργειες και γερμανική Κατοχή. Η περίπτωση της οικονομίας της σουλτανίνας του Ηρακλείου.

Στην εισήγησή μου θα διατυπώσω υποθέσεις για το πώς η εξαγωγική οικονομία της σουλτανίνας του Ηρακλείου προσαρμόστηκε στις συνθήκες της γερμανικής Κατοχής. Υποστηρίζω ότι παρά τους περιορισμούς που επέβαλε η πολεμική περίοδος στις διεθνείς ανταλλαγές και μεταφορές η οικονομία της σουλτανίνας λειτούργησε έστω υπό το κράτος μεγάλων δυσχερειών. Ακριβώς, οι δυσχέριες αυτές ήταν που καθόρισαν τον τρόπο που η παραγωγή και εξαγωγή της σουλτανίνας από το Ηράκλειο προσαρμόστηκε στις κατοχικές συνθήκες.

Η σχετική με την Κρήτη και το Ηράκλειο ιστοριογραφία μοιάζει να αναπαράγει στην κλίμακα του νησιού και του νομού ερμηνευτικά σχήματα που αναπτύχθηκαν για την ηπειρωτική χώρα εστιάζοντας στις ανταλλαγές αστικών κέντρων και υπαίθρου (μαύρη αγορά) δημητριακών και ελαιολάδου, δηλαδή προϊόντων που εκποιοούνταν στην τοπική – εθνική αγορά. Η προσέγγιση του κατοχικού Ηρακλείου υπό το πρίσμα αυτό αντιμετωπίζει μονομερώς την πόλη ως τόπο κατανάλωσης υπονοώντας τη διακοπή των παραγωγικών λειτουργιών της και προσκρούει στις παραγωγικές δυνατότητες των συστημάτων αυτοκατανάλωσης της ενδοχώρας τα οποία ακόμα και στον Μεσοπόλεμο προσδιορίζονταν από τις χαμηλές αποδόσεις των δημητριακών και της ελιάς.

Θέση μου είναι ότι αδυναμίες της προαναφερθείσας προσέγγισης πηγάζουν από την απουσία διαπραγματεύσεως της οικονομίας της σουλτανίνας. Αυτή από τον Μεσοπόλεμο συνιστούσε τον κυρίαρχο τρόπο διάρθρωσης της περιοχής με τις ευρωπαϊκές αγορές και το εθνικό πιστωτικό σύστημα. Εντέλει, τον κύριο λόγο που τα συστήματα της αυτοκατανάλωσης εξασφάλιζαν χρηματικά διαθέσιμα (μέσω της πίστωσης, εποχιακή εργασία στην εμπορευματική καλλιέργεια) για να αναπαραχθούν.

Ακολούθως, η εξέταση της προσαρμογής της οικονομίας της σουλτανίνας στις συνθήκες της Κατοχής μπορεί να φωτίσει σε μεγάλο βαθμό τις πολιτικές και κοινωνικές διεργασίες (συνεργασία, Αντίσταση) στο γερμανοκρατούμενο Ηράκλειο. Άλλωστε, στον Μεσοπόλεμο η γερμανική ζήτηση σουλτανίνας αναδείχτηκε σε ρυθμιστή του εισερχόμενου στο νομό εισοδήματος και οι Γερμανοί άμεσα μετά την κατάκτηση εξασφάλισαν τα αποθέματα σουλτανίνας της χώρας,

Σάββατο, 2 Μαρτίου 2024

7^η Συνεδρία: Οι πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες: Προσαρμογή της αγροτικής ανάπτυξης και κοινωνικές ανακατατάξεις.

Μαίρη Κυαμέτη, Ενσώματη εμπειρία κι έμφυλα χαρακτηριστικά στην αγροτικότητα: το «κοινωνικό σώμα» των αγροτισσών στην μεταπολεμική Σάμο.

Η απασχόληση στην αγροτική παραγωγή μετασηματίζεται συνεχώς. Το ίδιο και τα σώματα των αγροτισσών. Η εμπειρία της αγροτικής «εργασίας» των γυναικών στη Σάμο τις δεκαετίες του 1950 έως και του 1970 και η δική τους οπτική γωνία αναδεικνύονται από τις αφηγήσεις ιστοριών ζωής τους και την βιογραφική τους ταυτότητα, η οποία συνιστά αυτοαναφορική και αυτοποιητική δομή (Τσιώλης, 2006). Στις βιο-ιστορίες τους το σώμα και οι «τεχνικές του εαυτού» εντός του αγροτικού τόπου αναδεικνύονται ως κεντρικά σημεία εκκίνησης για την αντίληψη του εαυτού και του κόσμου. Η γνώση και η μνήμη μοιάζουν να αποικιοποιούνται από τις τεχνικές του σώματος και τους ρυθμούς στην αγροτική παραγωγή· το σώμα της γυναίκας, που απασχολείται στην οικογενειακή αγροτική εκμετάλλευση, δεν απομνημονεύει απλώς το παρελθόν, αλλά το φέρνει και πάλι στη ζωή. Η νοηματοδότηση των αναμνήσεων από την εμπειρία της αγροτικής απασχόλησης διαμορφώνει την ταυτότητα των γυναικών μέσω της σχέσης τους με το παρελθόν τους (Χαντζαρούλα, 2012: 415-417). Μάλιστα προσεγγίζοντας την ατομική μνήμη μέσω των ιστοριών ζωής, οδηγούμαστε στην μελέτη της κοινωνικής ομάδας των αγροτισσών της Σάμου, στην πολλαπλή ιστορική και πολιτισμική αξία του ανακαλούμενου παρελθόντος και του περιγραφόμενου αγροτικού χώρου. Δεδομένου ότι γυναικεία συμμετοχή στην αγροτική παραγωγή αποτελεί κινητήριο δύναμη, η ανάδειξη των εμπειριών τους συμβάλει και στην κατανόηση της αγροτικότητας: αναζητώντας ιστορικά την κατασκευή της αγροτικής ταυτότητας των γυναικών διερευνώνται και όροι που καθιστούν διακριτή την αγροτική υποκειμενικότητα παρούσα σε όλες τις κοινωνίες.

Καλλιόπη Γερωνυμάκη, Παραδοσιακή εσοδεία σε νέα αγορά: Η ΣΥΚΙΚΗ και η οικονομική της βιωσιμότητα κατά τη δεκαετία του 1960.

Κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες το ελληνικό κράτος ενθάρρυνε με νέα νομοθετήματα τη συγκεντρωτική διαχείριση της συνεταιριστικής αγροτικής παραγωγής στην Ελλάδα από τριτοβάθμιες συνεταιριστικές οργανώσεις. Τέτοιες πανελλαδικές οργανώσεις (όπως η ΚΥΔΕΠ και η ΣΕΚΕ), είχαν πρωτοεμφανιστεί κατά τη δεκαετία του 1930 για να διαχειρίζονται τη συγκομιδή των παραγωγών που ήταν μέλη πρωτοβάθμιων και δευτεροβάθμιων συνεταιρισμών. Ο αριθμός τους έμελλε να πολλαπλασιαστεί κατά τη δεκαετία του 1950. Υψηλόβαθμα συνεταιριστικά στελέχη και πολιτικοί προέκριναν μεταπολεμικά το συγκεντρωτικό έλεγχο των συνεταιρισμών ως εχέγγυο προστασίας των μικρών παραγωγών στο ανταγωνιστικό περιβάλλον των διεθνών εξαγωγικών αγορών.

Πέτυχαν αυτές οι οργανώσεις να είναι οικονομικά βιώσιμες μέσα σε ένα περιβάλλον αυξημένων δανειακών υποχρεώσεων και αυστηρής ποιοτικής αξιολόγησης των προϊόντων; Με εφελτήριο αυτό το

ερώτημα, η παρούσα εισήγηση διερευνά την εξέλιξη του εμπορίου αποξηραμένων σύκων στην Πελοπόννησο. Συγκεκριμένα εξετάζεται εδώ μία από τις πιο μακρόβιες τριτοβάθμιες οργανώσεις, η ΣΥΚΙΚΗ, η οποία είχε ιδρυθεί το 1953. Η οργάνωση συνέλεγε και διαχειριζόταν την εσοδεία των πρωτοβάθμιων και δευτεροβάθμιων συνεταιρισμών των νομών Λακωνίας, Αρκαδίας και Μεσσηνίας, με σκοπό την εξαγωγή των ξηρών σύκων στις αγορές της Ευρώπης, των ΗΠΑ και του Καναδά.

Αρχικά εξετάζονται οι πιστωτικές υποχρεώσεις της ΣΥΚΙΚΗΣ με διάφορες ελληνικές τράπεζες, την ΑΓΡΕΞ αλλά και με το ελληνικό δημόσιο, ως προϋποθέσεις οικονομικής ευρωστίας. Στη συνέχεια, παρακολουθείται ο συντονισμός των εξαγωγών κατά τα μέσα της δεκαετίας 1960, μέσα από την αρχειοθετημένη αλληλογραφία της ΣΥΚΙΚΗΣ με εταιρείες και προμηθευτές σε διάφορες χώρες του εξωτερικού. Τέλος, το σύκο παραβάλλεται με άλλες καλλιέργειες που αναπτύχθηκαν και εξαπλώθηκαν στην περιοχή δράσης της ΣΥΚΙΚΗΣ, ώστε να ανιχνευθούν οι μετατοπίσεις στην καλλιεργητική γεωγραφία της Πελοποννήσου. Οι παραπάνω ερμηνευτικοί άξονες εξηγούν όχι μόνο τα περιθώρια οικονομικής εξωστρέφειας της οργάνωσης, αλλά και ποιες θεσμικές προσδοκίες πλαισίωσαν το όραμα του 'συνεργατισμού' για την ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής γεωργίας.

Νίκος Αλέξης, Ο δυικός χαρακτήρας της ελληνικής καπνοπαραγωγής και τα καπνά εσωτερικής καταναλώσεως.

Η ιστορία του ελληνικού καπνού ξεκινάει με την προσάρτηση της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος. Σταδιακά η καλλιέργεια επεκτάθηκε σε αρκετές περιοχές της αποκαλούμενης «Παλαιάς Ελλάδας», με στόχο αφενός την επαρκή κάλυψη των εγχώριων αναγκών και αφετέρου τη διοχέτευση σημαντικών ποσοτήτων καπνού στις διεθνείς αγορές. Με την ενσωμάτωση ωστόσο των νέων καπνοπαραγωγικών περιοχών της Μακεδονίας και της Θράκης στο ελληνικό κράτος, αρχίζει να διαμορφώνεται μια νέα κατάσταση. Η εξαγωγή καπνών από τη Νότια Ελλάδα σταδιακά περιορίστηκε ενώ γενικεύτηκε η χρήση τους από την εγχώρια καπνοβιομηχανία. Προέκυψε, λοιπόν, ένας δυϊσμός με βάση τον οποίο η εσωτερική κατανάλωση τροφοδοτούνταν από τα καπνά των εδαφών της «Παλαιάς Ελλάδας» ενώ τα «ξανθά» καπνά της Μακεδονίας και της Θράκης προωθούνταν στις διεθνείς αγορές.

Η διάκριση ανάμεσα στα εξαγωγίμα καπνά και τα καπνά εσωτερικής καταναλώσεως αποδείχθηκε ιδιαίτερα σημαντική κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Ένα ιδιαίτερο ζήτημα που ανέκυψε κατά τη δεκαετία του 1960 αφορούσε την κρίση ανατίμησης και υπερπροσφοράς των εσωτερικών καπνών. Οι καπνοβιομήχανοι αλλά και αρμόδιοι για την καπνική πολιτική φορείς άρχισαν πλέον να προβάλλουν το αίτημα απελευθέρωσης της εγχώριας αγοράς καπνού και συνεπώς την κατάργηση του διαχωρισμού ανάμεσα σε εσωτερικής καταναλώσεως και εξαγωγίμα. Πρόκειται για προτάσεις που υλοποιήθηκαν σε μερικό μόνο βαθμό, ενώ η σταδιακή χρήση καπνών αμερικανικού τύπου από την καπνοβιομηχανία επέτεινε το πρόβλημα της απορρόφησης, κληρονομώντας το τελικά στη μεταπολίτευση.

Στην παρούσα ανακοίνωση θα αναφερθώ συνοπτικά στη διαμόρφωση του διττού συστήματος καπνοκαλλιέργειας στην Ελλάδα, αποδίδοντας έμφαση σε ορισμένες ενδιαφέρουσες πτυχές αυτής της διαδικασίας. Στη συνέχεια θα εστιάσω στη μεταπολεμική περίοδο και την ιδιαίτερη βαρύτητα των καπνών εσωτερικής καταναλώσεως για την αλυσίδα αξίας (value chain) του ελληνικού τσιγάρου. Σε αυτό το πλαίσιο θα με απασχολήσουν μεταξύ άλλων οι αλυσιδωτές αντιδράσεις που δημιούργησε η δυσκολία απορρόφησης του προϊόντος από τις καπνοβιομηχανίες, ωθώντας τις σε τακτικού και στρατηγικού χαρακτήρα επιλογές. Τέλος θα αναδείξω τις προοπτικές που αναδύθηκαν στο προσκήνιο για την επίλυση της κρίσης και θα τονίσω τους παράγοντες που προσδιόρισαν την επιβίωση της καλλιέργειας αυτών των καπνών και κατά τη μεταπολιτευτική περίοδο, παρά τον οξυμένο πλέον ανταγωνισμό που καλούνταν να αντιμετωπίσουν από άλλες ποικιλίες.

Τρύφων Λεμοντζόγλου, Η διάρθρωση των γεωργικών καλλιεργειών στον ελληνικό αγροτικό χώρο κατά την μεταπολεμική περίοδο: Ο ρόλος της διαθεσιμότητας των νέων τεχνολογιών και της απουσίας εργατικών χεριών.

Με την παρούσα παρουσίαση επιδιώκω να φωτίσω κάποιες άγνωστες πτυχές του λεγόμενου αγροτικού εκσυγχρονισμού της χώρας κατά την μεταπολεμική περίοδο, θέτοντας στο επίκεντρο της προσοχής μου

τη μελέτη των ποσοτικών και ποιοτικών μεταβολών στη διάρθρωση της παραγωγής ενός γκρουπ βασικών γεωργικών προϊόντων στο επαρχιακό επίπεδο. Πέρα από τις ενδείξεις για την απόπειρα μιας στροφής από τις πιο παραδοσιακές στις λεγόμενες νέες καλλιέργειες, τα στοιχεία μου είναι σε θέση να αναδείξουν την ύπαρξη κάποιων σχέσεων συνύπαρξης (βλ. συμπληρωματικότητα) στο χώρο για κάποια από τα υπό εξέταση προϊόντα. Παράλληλα, στην παρουσίαση αυτή καταγράφονται οι πιθανές επιδράσεις τόσο της εισροής των νέων αγροτικών τεχνολογιών στην ελληνική αγροτική ύπαιθρο όσο και της διαθεσιμότητας εργατικών χεριών στην αύξηση του όγκου παραγωγής των προϊόντων του γκρουπ μας, γεγονός που μας επιτρέπει να μιλήσουμε για προϊόντα με διττό χαρακτήρα (τόσο εντάσεως εργασίας όσο και εντάσεως κεφαλαίου). Σχεδόν καθολικά, ο τεχνολογικός εκσυγχρονισμός φαίνεται πως λειτούργησε προωθητικά για την αύξηση του όγκου παραγωγής των προϊόντων μας, αναδεικνύοντας, μεταξύ άλλων, την ικανότητα προσαρμογής (ευελιξία) παλαιών και νέων καλλιεργειών στις νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν στον ελληνικό αγροτικό χώρο μεταπολεμικά. Τέλος, η απουσία εργατικών χεριών (βλ. εξωτερική μετανάστευση) βρέθηκε πως υπήρξε αιτιατός παράγοντας συρρίκνωσης για κάποιες από τις πιο παραδοσιακές καλλιέργειες, όπως ήταν ο καπνός και το βαμβάκι.

Μαρία Σαμπατακάκη, Συνεταιρισμοί και εκβιομηχάνιση 1960-1967. Από την ΕΡΕ στην Ένωση Κέντρου και στις κυβερνήσεις των «αποστατών».

Η εισήγηση εξετάζει την αγροτική οικονομία πριν και μετά την ίδρυση της ΕΤΒΑ το 1964, λαμβάνοντας ως περίπτωση μελέτης τη συνεταιριστική γαλακτοβιομηχανία ΑΣΠΡΟ. Πως επηρεάζει η δημιουργία της τράπεζας την ελληνική ύπαιθρο; Ποια ήταν η στάση της ΑΤΕ;

Σίμος Ανδρονίδης, Το Εργοστάσιο της Ελληνικής Βιομηχανίας Ζάχαρης (ΕΒΖ) στο Πλατύ Ημαθίας.

Την δεκαετία του 1960 δημιουργήθηκε στο προσφυγικό χωριό Πλατύ Ημαθίας το εργοστάσιο της Ελληνικής Βιομηχανίας Ζάχαρης (η 'Ζάχαρη' για τους κατοίκους του χωριού), το οποίο, μαζί με τα υπόλοιπα τρία παρόμοια εργοστάσια που δημιουργήθηκαν σε Ορεστιάδα, Σέρρες και Λάρισα, συνέβαλλε σε σημαντικό βαθμό τόσο στην ανάπτυξη της καλλιέργειας τεύτλων εν Ελλάδι, όσο και στην ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας εν συνόλω.

Γύρω από το συγκεκριμένο εργοστάσιο δομήθηκε ή αλλιώς, συγκροτήθηκε ένας ευρύτερος καταμερισμός εργασίας, που ξεκινούσε από τους παραγωγούς ζαχαρότευτλων στις γύρω περιοχές, συμπεριελάμβανε τους εργαζόμενους εντός εργοστασίου και κατέληγε στην αγορά ή στον καταναλωτή, που εν προκειμένω ήταν ο τελικός αποδέκτης του παραγόμενου προϊόντος: Δηλαδή, της ζάχαρης.

Μάλιστα, στην περίοδο της ακμής του εργοστασίου την οποία χονδρικά τοποθετούμε περίπου στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και στις αρχές της δεκαετίας του 1990, κατοχύρωσε ένα σχετικά δημοφιλές brand, συνδεδεμένο, σχεδόν αποκλειστικά, με την ζάχαρη. Η εξέλιξη αυτή μάλιστα, διαδραμάτισε ρόλο στο να καταστεί ευρύτερα γνωστό το Πλατύ Ημαθίας.

Η ουσιαστικά παρακμή του εργοστασίου ξεκίνησε προς τα τέλη της δεκαετίας του 1990 και ολοκληρώθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 2010, με το εργοστάσιο πλέον, που άλλοτε λειτούργουσε και ως κρατικό μονοπώλιο, να περνά στα χέρια ιδιώτη επιχειρηματία.

Με την παρούσα εισήγηση, επιδιώκουμε να φωτίσουμε τις κάτωθι όψεις που άπτονται της λειτουργίας του Εργοστασίου Ζάχαρης στο Πλατύ Ημαθίας: Ποια η συμβολή του στην ανάπτυξη της τοπικής αγροτικής οικονομίας; Σε ποιον βαθμό η απρόσκοπτη για χρόνια λειτουργία του εργοστασίου, επηρέασε την εξέλιξη της τοπικής αγροτικής κοινότητας;

Σε ποιον βαθμό συνέβαλλε στη διαμόρφωση των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών χαρακτηριστικών της τοπικής αγροτικής κοινότητας; Τι ρόλο διαδραμάτισε στη συγκρότηση μίας συγκεκριμένης εργασιακής κουλτούρας ο διαχωρισμός μεταξύ μόνιμων και εποχιακών εργαζόμενων; Πως επαναπροσδιόρισε η λειτουργία την σχέση πόλης-υπαιθρου, και, συγκεκριμένα, την σχέση του Πλατέος με την Θεσσαλονίκη;

8^η Συνεδρία: Μακροσκοπική έρευνα: Μετασχηματισμοί της ελληνικής γεωργίας στο διάστημα δύο αιώνων.

Παντελής Μούτουλας, *Είδη καλλιεργειών και διασπορά κτημάτων στην ενδοχώρα της Αθήνας, 18^{ος} αιώνας και Επανάσταση.*

Τα χωριά της Αττικής αποτελούν την ενδοχώρα του αθηναϊκού άστεος. Μόνο υπ' αυτή τη συνθήκη μπορεί να κατανοηθεί το πλέγμα των σχέσεων τους μέσα στον χώρο και ιδιαιτέρως η αδυναμία τους να αναπτύξει το καθένα κάποια εξω-αγροτική εξειδίκευση, όπως κάνουν άλλα χωριά με ελληνικό-χριστιανικό πληθυσμό την ίδια περίοδο. Από άποψη γεωργικής παραγωγής η ενδοχώρα της Αθήνας, «δια το λεπτόγεων», αδυνατεί να τροφοδοτήσει αξιόλογο εξαγωγικό εμπόριο και το λιμάνι του Πειραιά μένει αναξιοποίητο. Συγχρόνως η Αθήνα βρίσκεται έξω από τους σημαντικούς στρατηγικούς δρόμους και δεν αντιμετωπίζει έξωθεν επιβουλή. Το αποτέλεσμα του συνδυασμού αυτών των παραγόντων είναι σε γενικές γραμμές μια ομαλώς εξελισσόμενη εσωστρεφής οικονομία χερσαίου χαρακτήρα, που στερείται κινήτρων για να αμφισβητήσει τους όρους της ύπαρξής της. Εν όψει των προηγουμένων, το ερευνητικό ενδιαφέρον εντοπίζεται στη μελέτη των όψεων μιας συνολικής ανταλλαγής ανάμεσα στο άστυ που καταναλώνει αγροτικά προϊόντα και στην ενδοχώρα του η οποία αμείβεται με τις υπηρεσίες που εκείνο της προσφέρει.

Χαράλαμπος Β.Αγγελάκης, *Ο θεσμός της προαγοράς της σοδειάς, ως διαδικασία αγροτικής πίστης στην Κρήτη τον 19ο αιώνα: Κίνδυνοι και μηχανισμοί ελέγχου.*

Ο θεσμός της προαγοράς της σοδειάς, αποτελούσε ουσιαστικά ένα είδος εμπορικής πίστωσης, με αντάλλαγμα την παραγωγή. Στην συνθήκη αυτή ο αγοραστής ήταν συνήθως έμπορος, γαιοκτήμονας ή και το δημόσιο, ο οποίος έκλεινε συμφωνία για την προαγορά και την προπληρωμή της σοδειάς σε πολύ χαμηλότερες τιμές από τις τρέχουσες, παρέχοντας έτσι μια μορφή πιστωτικής ρευστότητας στον αγρότη και την δυνατότητα εξόφλησης σε είδος. Το γεγονός όμως αυτό σαφώς έκρυβε επισφάλειες αβεβαιότητας και για τις δύο πλευρές, καθώς συνήθως ο παραγωγός επέστρεφε πολύ μεγαλύτερης αξίας προϊόντα για την εξόφληση αλλά και ο αγοραστής, σε περίπτωση για παράδειγμα απώλειας της σοδειάς ή αλλαγής των εμπορικών συνθηκών, να μην μπορεί να εξασφαλιστεί.

Η Κρήτη τον 19ο αιώνα, παρά το ότι εντάχθηκε στον απελευθερωτικό αγώνα ταυτόχρονα με την υπόλοιπη Ελλάδα, δεν κατόρθωσε να απελευθερωθεί και παρέμεινε υπό Οθωμανικό ζυγό έως και το 1897 και την ίδρυση της Κρητικής Πολιτείας. Ο θεσμός της προαγοράς, φαίνεται να ανάγεται στα ύστερα βυζαντινά χρόνια, γνωστός σαν διαδικασία με τον όρο «προστύχι» σε όλη την Ελλάδα, όμως στην Κρήτη δεν φαίνεται να χρησιμοποιείται ο όρος. Την ενετική περίοδο νοταριακές πράξεις φανερώνουν την εκτεταμένη χρήση του θεσμού. Την περίοδο της Οθωμανικής κατοχής από τον 17ο έως τον 19ο αιώνα οι αγρότες ήταν υποχρεωμένοι να πωλούν το σιτηρό ή άλλα αγροτικά προϊόντα τους σε συγκεκριμένες τιμές στον προαγοραστή, ο οποίος ήταν γαιοκτήμονας, νομέας των φόρων ή εκπρόσωπος του κράτους. Οι κάτοικοι της Κρήτης, κυρίως αγρότες, ήταν υποχρεωμένοι να προπωλούν τη σοδειά τους σε αυτήν τη συγκεκριμένη τιμή, ανεξαρτήτως των τρεχουσών αγοραστικών συνθηκών. Αυτό οδηγούσε σε δυσκολίες τους αγρότες, ειδικά όταν οι τιμές στην αγορά ήταν χαμηλές αλλά και σε πιστωτικούς κινδύνους τα συμβαλλόμενα μέρη. Είναι λοιπόν άξιο διερεύνησης εάν και κατά πόσον υπήρχαν μηχανισμοί ελέγχου και προστασίας τους την περίοδο αυτή.

Αλίκη Γεωργίου, *Η διαδικασία εκμοντερνισμού της γεωργίας της Κύπρου από την άφιξη των Άγγλων μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα: Η εξελικτική πορεία προς τον εξευρωπαϊσμό και τον δυτικό τρόπο ζωής της κυπριακής κοινωνίας σε σύγκριση με τις αγροτικές εξελίξεις στην Ευρώπη και την Ελλάδα.*

Η προτεινόμενη εισήγηση θα επιδιώξει να εξετάσει και να αναλύσει μία από τις πιο σημαντικές αλλαγές που έλαβαν χώρα στην τοπική κοινωνία της Κύπρου και η οποία αφορά στον εκσυγχρονισμό της γεωργίας, που εξελίχθηκε από την άφιξη των Άγγλων και εντατικοποιήθηκε μέχρι και το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ο εκσυγχρονισμός της γεωργίας ήταν άμεσα συνυφασμένος με τον εκμοντερνισμό της κοινωνίας, λαμβάνοντας υπόψη ότι στην απογραφή που έγινε στις αρχές του 20ου

αιώνα, το 1901, ανάμεσα στα κυριότερα επαγγέλματα, τα οποία καταγράφηκαν και ήταν άρρηκτα συνδεδεμένα με τον τομέα της γεωργίας, ήταν του εργάτη γης, το οποίο ήταν το πολυπληθέστερο (12.862), του βοσκού (6.259) και του ζευγολάτη (1.162) σε σύνολο 34.695 ανθρώπων. Στα επαγγέλματα αυτά δηλαδή απασχολούνταν το 58,4% του πληθυσμού.

Στην ανασύσταση και στον εκσυγχρονισμό της γεωργίας αναμφίβολα καθοριστικό ρόλο έπαιξε ο δραστήριος και ο αποφασιστικός ρόλος του Τμήματος Γεωργίας, με όποια λάθη μπορούν να καταλογιστούν σε μια αναδρομική αξιολόγηση που θα μπορούσε να γίνει. Όπως θα παρουσιαστεί και θα αναλυθεί σε σύγκριση με την Ευρώπη και την Ελλάδα, η γεωργία της Κύπρου βρισκόταν σε πρωτόγονη κατάσταση, ενώ ο Κύπριος γεωργός ήταν ταυτόχρονα ανήμπορος να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες που παρουσιάζονταν (ακρίδες, ανομβρία κλπ.), με αποτέλεσμα να τυγχάνει εκμετάλλευσης από τους εμπόρους και τους τοκογλύφους, εξαιτίας της άγνοιας και της αμορφωσιάς του. Εντούτοις, λόγω των προσπαθειών και πρωτοβουλιών που λήφθηκαν από το Γεωργικό Τμήμα και ειδικότερα των οραματιστών εξ Ελλάδος Διευθυντών του σε διάστημα περίπου σαράντα χρόνων, έως τις αρχές τις δεκαετίας του 1920, η κατάσταση άλλαξε δραματικά, αφού οι εξελίξεις ήταν επιταχυνόμενες και δραστικές. Ειδικότερα, έμφαση θα δοθεί στο έργο που επιτέλεσαν οι δύο πρώτοι Διευθυντές του Τμήματος Γεωργίας, οι Έλληνες γεωπόνοι Παναγιώτης Γεννάδιος και Διομήδης Σαρακωμένος, οι οποίοι μαζί με τον Άγγλο William Bevan, ο οποίος τους διαδέχθηκε, εγκαινίασαν ουσιαστικά τον εκσυγχρονισμό της κυπριακής γεωργίας και εισήγαγαν πρωτοπόρες μεθόδους σε όλα τα επίπεδα της αγροτικής παραγωγής.

Μέσα από μία σύντομη αντιπαραβολή με την αργόσυρτη αλλαγή των γεωργικών μεθόδων που επιτελέστηκε στην Ελλάδα, από την ίδρυση του εθνικού κράτους, όπου τότε εξίσου η γεωργία βρισκόταν σε κατάσταση αποσύνθεσης, θα διαφανεί πόσο απότομες και ραγδαίες ήταν οι αλλαγές στην Κύπρο, αφού οι Βρετανοί εξέλαβαν τον εκσυγχρονισμό ως επιτακτική ανάγκη, εφόσον τα έσοδα από τον αγροτικό τομέα ήταν η κυριότερη πηγή κρατικών εσόδων για την κάλυψη των αυξημένων κυβερνητικών δαπανών, που αφορούσαν στην κάλυψη του μεριδίου της Κύπρου στο οθωμανικό χρέος, της ενισχυμένης γραφειοκρατίας, των δημοσιών έργων κλπ. Αναφορά θα γίνει στα σύγχρονα γεωργικά εργαλεία που σχεδιάστηκαν και εισάχθηκαν από του Έλληνες αυτούς γεωπόνους με προεξέχουσα σημασία να έχει το άροτρο, στις νέες μεθόδους καλλιέργειας που προωθήθηκαν, στις νέες καλλιέργειες που αναπτύχθηκαν, ανάμεσα στις οποίες ήταν και η καπνοκαλλιέργεια. Η καπνοκαλλιέργεια η οποία αναπτύχθηκε έντονα κατά τη δεκαετία του 1910 και προσανατολίστηκε στο εξαγωγικό εμπόριο για να καλύψει την έλλειψη ανατολικών καπνών που παρατηρήθηκε στις αγορές της Ευρώπης και της Αιγύπτου, εξαιτίας των πολεμικών επιχειρήσεων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και στην Ελλάδα. Έλλειψη, η οποία παρατηρήθηκε και στην ίδια την εγχώρια αγορά, όπου οι Έλληνες (Πηλιορείτες) καπνέμποροι – καπνοβιομήχανοι, οι οποίοι ίδρυσαν τον τομέα της καπνοβιομηχανίας στο νησί και κυριάρχησαν σε αυτό, εισήγαγαν μέχρι τότε ανατολικά καπνά από τα καπνοχώρα της Μακεδονίας για τις δραστηριότητές του.

Επιπρόσθετα, θα γίνει αναφορά στις συνεργατικές ιδέες που αναπτύχθηκαν και στα συνεργατικά ιδρύματα που ιδρύθηκαν, όπως και η Γεωργική Τράπεζα, που βοήθησαν στην αποδέσμευση του αγρότη από την απόλυτη εξάρτηση από τους εμπόρους και τους τοκογλύφους. Επίσης, στη διάδοση της γεωργικής εκπαίδευσης στις φτωχές αγροτικές μάζες μέσα από τους σχολικούς κήπους και τη Γεωργική Σχολή, παράγοντας που επέδρασε καταλυτικά, ώστε να απαγκιστρωθούν σταδιακά από τις στρεβλές αντιλήψεις που είχαν μέχρι τότε για υιοθέτηση κάθε αλλαγής. Η διάδοση της γεωργικής εκπαίδευσης βοήθησε τον Κύπριο αγρότη να κατανοήσει τις σύγχρονες μεθόδους καλλιέργειας που εφαρμόζονταν στον υπόλοιπο κόσμο, τα προϊόντα του οποίου θα έπρεπε αναπόφευκτα να ανταγωνιστούν, αφού η Κύπρος έμπαινε πλέον στο σύμπλεγμα των αποικιών και ημιαποικιακών εδαφών που εξειδίκευαν την παραγωγή τους, ώστε να βρει θέση στην παγκόσμια ανταγωνιστική αγορά με τις απρόβλεπτες διακυμάνσεις της.

Η διαδικασία, λοιπόν, του εκμοντερνισμού του παραγωγικότερου τομέα της κυπριακής κοινωνίας από το τέλος της Τουρκοκρατίας μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα, από τον οποίο βιοποριζόταν το μεγαλύτερο της μέρος της, καθρεφτίζει την εξελικτική πορεία που σημειώθηκε προς τον εξευρωπαϊσμό και τον

δυτικό τρόπο ζωής. Άλλωστε, τούτο επιβεβαιώνεται, αφού το πλεόνασμα (έστω και μικρό) στο εισόδημα που επιτυγχανόταν μέσα από τις γεωργικές ασχολίες, εξαιτίας της γεωργικής επανάστασης που είχε συντελεστεί την περίοδο αυτή, διοχετευόταν στη ζήτηση βιομηχανοποιημένων προϊόντων που παλαιότερα αποτελούσαν είδη πολυτελείας (φάρμακα, έπιπλα, είδη οικιακού εξοπλισμού, είδη για θέρμανση και φωτισμό, γεωργικά μηχανήματα κλπ).

Γιώργος Μερτζανίδης, Σχέδια για την «μητρόπολη του κάμπου»: Αλεξάνδρεια (Γιδάς), αγροτικός χώρος και οικιστική εξέλιξη (19ος - 20ός αιώνες).

Με κύριες πηγές το αρχείο του Τμήματος Πολιτικής Γης της Περιφερειακής Ενότητας Ημαθίας, Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας, επιδιώκεται να σκιαγραφηθεί η ιστορική εξέλιξη του οικισμού της Αλεξάνδρειας από κεφαλοχώρι και τσιφλίκι του Ρουμλουκιού με το όνομα Γιδάς στην κωμόπολη της Αλεξάνδρειας. Η μελέτη δευτερευόντως υποστηρίζεται από δημοσιευμένο αρχαιολογικό υλικό σχετικό με την ιστορία της πόλης, αλλά και ιστορικές αναφορές για την περιοχή και την πόλη σε γεωγραφικές, εθνογραφικές, γεωπονικές μελέτες και οδοιπορικά της εξεταζόμενης περιόδου. Πιο αναλυτικά στην μελέτη εξετάζεται η πολεοδομική εξέλιξη της πόλης, όπως παρουσιάζεται σε ιστορικές αποτυπώσεις (τοπογραφικές αποτυπώσεις, χάρτες, αεροφωτογραφίες) με στόχο να αναδειχθούν οι βασικές αρχές που εφαρμόστηκαν στην διαχείριση και τον σχεδιασμό του χώρου. Σε αυτό το πλαίσιο, μελετάται ο τρόπος που ενσωματώθηκαν υφιστάμενα στοιχεία του τόπου στην μορφή του οικισμού, κτιριακά (π.χ. σιδ. σταθμός, κονάκι, ναοί, κοιμητήριο, εξωκκλήσια), φυσικά (όπως παλιά κοίτη παραπόταμου του Αλιάκμονα), αλλά και στοιχεία δικτύων μεταφορών (δρόμοι, σιδηρόδρομος, μονοπάτια). Η μελέτη συμπληρώνεται με ιστορικές απεικονίσεις, αλλά και μελέτες χαρακτηριστικών κτιρίων του οικισμού, με στόχο να αποδοθεί η εικόνα της πόλης, όπως την αντιμετώπιζαν οι κάτοικοι στην καθημερινότητά τους. Συμπεριλαμβάνονται κατ' αυτόν τον τρόπο στοιχεία αρχιτεκτονικής ιστορίας που αποτελούν επακόλουθο των πολεοδομικών σχεδίων και χωρικών πολιτικών. Η εξέταση της ιστορίας της οικιστικής εξέλιξης μιας μικρής πόλης της υπαίθρου, έχει από μόνη της σημασία καθώς αφενός οι μικρές πόλεις δεν έλκουν συχνά το ερευνητικό ενδιαφέρον, αφετέρου έχουν ιδιαίτερη αξία για την ταυτότητα των κατοίκων τους. Πολύ περισσότερο όμως έχει σημασία αν εκληφθεί ως ψηφίδα στο ευρύτερο πλαίσιο του τρόπου με τον οποίο πολιτικές σχεδιασμού διαμόρφωσαν την χωροταξία και οικιστική μορφή του αγροτικού χώρου.

Χρήστος Κολέτσος, Αγροτοσυνεταιριστές στη βορειοδυτική περιφέρεια των Ιωαννίνων, 1882-1982. Από την εξαγορά των οθωμανικών κτημάτων στο φυσικό και στο γεωπολιτικό σύνορο.

Οι δραστηριότητες του Γεωργικού Συνεταιρισμού Μετόχων Εξαγοράς Κτημάτων Δολιανών Ιωαννίνων είναι το βασικό αντικείμενο της εισήγησης, όπως αυτές προκύπτουν από τα τεκμήρια που φυλάσσονται στο αρχείο της εν λόγω οικονομικής μονάδας. Πρόκειται για μια συνεταιριστική οργάνωση κοινής καλλιέργειας σε συνιδιοκτησία γης, η οποία συστήθηκε υποτυπωδώς κατά την περίοδο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ύστερα από εξαγορά οθωμανικών κτημάτων και συνέχισε τη λειτουργία της και μετά την ενσωμάτωση της Ηπείρου στην ελληνικό κράτος. Επιχειρείται να αναδειχθεί το πολυδιάστατο έργο του Γεωργικού Συνεταιρισμού, μέσα από μια εκατονταετή πορεία πολέμων, διχασμού, ξενικής κατοχής, περιχαράκωσης της γειτονικής Αλβανίας, εμφυλίου πολέμου και πολιτειακών εκτροπών. Επίσης, διερευνάται η διαδικασία μετάβασης από μια αυτοκρατορία σε ένα έθνος-κράτος, οι εκάστοτε μετασχηματισμοί ενός συνεταιρισμού στο διαρκώς μεταβαλλόμενο πολιτικό περιβάλλον και η επίδραση που άσκησε στη συγκρότηση και άλλων παρόμοιων θεσμών στη βορειοδυτική περιφέρεια των Ιωαννίνων.

Κατάλογος Ομιλητών

Αγγελάκης Χαράλαμπος

Υποψήφιος Διδάκτορας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστημίου Κρήτης).

Αγγελής – Δημάκης Δημήτρης

Διδάσκων ΕΑΠ, Μεταδιδακτορικός Ερευνητής, (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστημίου Κρήτης).

Αλέξης Νίκος

Υποψήφιος Διδάκτορας Νεότερης - Σύγχρονης Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Ιστορίας, (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστημίου Κρήτης).

Ανδριώτης Ν. Αντώνης

Φυσικός, Διευθυντής Ερευνών Ι.Τ.Ε.

Ανδρονίδης Σίμος

Υποψήφιος Διδάκτορας, (Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, Α.Π.Θ).

Βερράρου Σταυρούλα

Διδάκτορας Νεότερης - Σύγχρονης Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Ιστορίας, (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστημίου Κρήτης).

Βλάχος Λ. Γιώργος

Εντεταλμένος Ερευνητής, (Τομέας Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε).

Γάσιος Γιώργος

Διδάκτορας Νεότερης - Σύγχρονης Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Ιστορίας, (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστημίου Κρήτης).

Γερωνυμάκη Καλλιόπη

Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια Τμήματος Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών Πανεπιστημίου Φλωρεντίας.

Γεωργίου Αλίκη

Διδάκτορας Ιστορίας, (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου).

Δαρκαδάκη Φωτεινή

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.).

Δέδε Κατερίνα

Κύρια Ερευνήτρια, (Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε.).

Δημανόπουλος Σπύρος

Διδάκτορας Νεότερης - Σύγχρονης Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Ιστορίας, (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστημίου Κρήτης).

Κεφαλάς Νίκος

Ανεξάρτητος Ερευνητής.

Κολέτσης Χαρ. Χρήστος

Υποψήφιος Διδάκτορας Ιστορίας, (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων).

Κουτροβίδης Στάθης

Διδάκτορας Νεότερης - Σύγχρονης Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Ιστορίας, (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστημίου Κρήτης).

Κυαμέτη Μαίρη

Υποψήφια Διδάκτορας, (Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Πανεπιστημίου Αιγαίου).

Λεμοντζόγλου Τρύφωνας

Καθηγητής-Διδάσκων-Ερευνητής.

Μακρής Αλέξανδρος

Μεταδιδακτορικός Ερευνητής, (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστημίου Πατρών).

Μαλέσης Δημήτρης

Διδάκτορας Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας, εντεταλμένος διδασκαλίας στη Σ. Σ. Ευελπίδων.

Μαυρουδής Γιώργος

Υποψήφιος Διδάκτορας, (Τμήμα Ι.Α.Κ.Α., Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας).

Μερτζανίδης Γιώργος

Αρχιτέκτονας

Μισολίδης Αθ. Νικόλαος

Υποψήφιος Διδάκτορας Σύγχρονης Ιστορίας, (Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου),
Επιστημονικός Συνεργάτης της Έδρας Ποντιακών Σπουδών του Α.Π.Θ.

Μούτουλας Παντελής

Ιστορικός, Ανεξάρτητος Ερευνητής.

Μπάκαλη Γεωργία

Διδάκτορας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Α.Π.Θ.).

Μπενέκη Ελένη

Ιστορικός-Προϊσταμένη Ιστορικού Αρχείου Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς.

Μπούτσικος Μιχάλης

Υποψήφιος Διδάκτορας Νεότερης Ιστορίας, (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.).

Νικολάου Δημήτριος

Υποψήφιος Διδάκτορας Ιστορίας, (Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο).

Ξυδάκης Μύρων

Υποψήφιος Διδάκτορας Νεότερης - Σύγχρονης Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Ιστορίας, (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστημίου Κρήτης).

Παπαδόπουλος Φώτης

Υποψήφιος Διδάκτορας του Τμήματος Ιστορίας και Πολιτισμού, (Ευρωπαϊκό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Φλωρεντίας).

Πλουμίδης Γ. Σπυρίδων

Καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.).

Σαμπατακάκη Μαρία

Ιστορικός-Ιδρύτρια Historistai Concept Office for Public & applied History.

Σαράφη Λη

Ιστορικός

Σαράφης Βαγγέλης

Μεταδιδακτορικός Ερευνητής, (Τομέας Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε.).

Σάρρας Μιχάλης

*Διδάκτορας Βαλκανικής Ιστορίας, (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων).
Εργάζεται στα Γ.Α.Κ. Κ.Υ.*

Σπέντζος Γιώργος

Μεταδιδακτορικός ερευνητής, (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.).

Φέστας Μιχάλης

Υποψήφιος Διδάκτορας Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.), Συνεργάτης Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών, Ε.Ι.Ε.

Φίλιου Βασιλική

Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, (Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης).

Χατζηλυμπέρη Παναγιώτα

Διδάκτορας Διεθνών Σχέσεων, (Τμήμα Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών, Πάντειο Πανεπιστήμιο).